

Ἡ ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ *

ΕΠΙ Τῆς 1900ῆς ΕΠΕΤΕΙΩΣ ΤΗΣ ΙΔΡΥΣΕΩΣ ΑΥΤΗΣ
ΥΠΟ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΠΑΥΛΟΥ

ΥΠΟ

ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ (†)

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΘΗΝΩΝ ΚΑΙ ΠΑΣΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Αἱ αἰρέσεις καὶ ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος. Κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας ζωηρῶς ἀπασχόλησε τὴν καθόλου Ἐκκλησίαν τὸ ζήτημα περὶ τῆς ἑορτῆς τοῦ Πάσχα, ἐν τῷ ὁποίῳ ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος ἐτάσσετο πρὸς τὴν γνώμην καὶ τὴν συνήθειαν τῶν Ἐκκλησιῶν Ἀλεξανδρείας καὶ Ρώμης. Προκειμένου δὲ περὶ τῆς πρὸ τοῦ Πάσχα νηστείας ὁ ἐκκλησιαστικὸς ἱστορικὸς Σωκράτης ἐσημείωσεν ὅτι «οἱ ἐν Ρώμῃ τρεῖς πρὸ τοῦ Πάσχα ἑβδομάδας, πλὴν τοῦ Σαββάτου καὶ Κυριακῆς, συνημμένας νηστεύουσι, οἱ δὲ ἐν Ἰλλυριοῖς καὶ ὅλη τῇ Ἑλλάδι καὶ οἱ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ πρὸ ἑβδομάδων ἕξ τὴν πρὸ τοῦ Πάσχα νηστείαν νηστεύουσι, Τεσσαρακοστὴν αὐτὴν ὀνομάζοντες». Ὡστε καὶ ἐν τῷ ζητήματι τῆς νηστείας ἡ ἐν Ἑλλάδι Ἐκκλησία ἦτο σύμφωνος πρὸς τὴν τῆς Ἀλεξανδρείας Ἐκκλησίαν. Ἀρχομένου τοῦ Δ' αἰῶνος ἡ μεγάλη αἵρεσις τοῦ Ἀρειανισμοῦ, ἀπὸ τῆς Ἀλεξανδρείας ἀρξαμένη, ἐπεξετάθη εἰς τὴν Συρίαν καὶ εἰς ἄλλας ἐπαρχίας, ἀλλ' ἡ Ἑλλὰς ἔμεινεν ἔκτος τῆς κινήσεως ἐκείνης. Οὐχ ἦττον, ὅτε ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος συνεκάλεσε τὴν Α' ἐν Νικαίᾳ Οἰκουμενικὴν σύνοδον (325), πρὸς λύσιν τοῦ προκληθέντος ὑπὸ τοῦ Ἀρειανισμοῦ ζητήματος περὶ τῆς θεότητος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ καθορισμὸν τῆς ἡμέρας τῆς ἑορτῆς τοῦ Πάσχα, ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος ἀντεπροσωπεύθη ἐν τῇ συνόδῳ διὰ τῶν ἐπισκόπων Ἀλεξάνδρου Θεσσαλονίκης, Βουδίου Στοβῶν, Μάρκου Μητροπόλεως (Θεσσαλίας), Ἀλιτοδώρου Κερκύρας, Πρωτογένους Σαρδικῆς, Πιστοῦ Ἀθηνῶν, Μάρκου Βοΐας (Χαλκίδος), Κλαυδιανοῦ Λαρίσης, Κλεονίου Θηβῶν. Κατὰ τινὰς εἰδήσεις, εἰς τὴν σύνοδον παρέστη καὶ ὁ ἅγιος Ἀχιλλῖος Λαρίσης, ἔκτος τοῦ Κλαυδιανοῦ, κατέχοντος ἄλλην ἔδραν ἐν Θεσσαλίᾳ. Πράγματι δὲ οὗτος ἐν τισὶ καταλόγοις τῶν πατέρων τῆς Α' Οἰκουμενικῆς συνόδου ὀνομάζεται γενικῶς ἐπίσκοπος Θεσσαλίας. Ὁ ἅγιος Ἀχιλλῖος ἤμασεν ἀναμφιβόλως κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Α' Οἰκουμενικῆς συνόδου, διακριθεὶς ἐπὶ ἀγιότητι τοῦ βίου. Κατὰ τὸν Ι' αἰῶνα οἱ Βούλγαροι εἰσβαλόντες εἰς Θεσσαλίαν ἀπεκόμισαν ἐκ Λαρίσης τὸ λείψανον τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου εἰς Πρέσπαν. Ἰδρυσαν

* Συνέχεια ἐκ τοῦ προηγουμένου τεύχους σ. 196.

δὲ καὶ μονὴν ἐπὶ τοῦ τάφου αὐτοῦ ἐν τῇ νησίδι τῆς Μικρᾶς Πρέσπας. Ὁ νῦν ὑπάρχων ναὸς τοῦ ἁγίου Ἀχιλλίου ἐν Λαρίσῃ ἐκτίσθη τῷ 1794.

Μετὰ τὴν Α΄ Οἰκουμενικὴν σύνοδον ὁ αὐτοκράτωρ Μέγας Κωνσταντῖνος ἐν τῇ ἐπιστολῇ, δι' ἧς ἀνήγγειλε τὴν λύσιν τοῦ ζητήματος περὶ τῆς ἡμέρας τῆς μεγάλης εορτῆς τοῦ Πάσχα, ἐξέφραζε τὴν εὐχὴν, ὅπως αὕτη εορτάζεται πανταχοῦ «καὶ εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα» τὴν αὐτὴν ἡμέραν. Κατὰ τοὺς ἐπακολουθήσαντας δὲ μετὰ τὴν σύνοδον ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας ἀγῶνας διεκρίθη ὁ Ἡσιόδος Κορίνθου, εἰς τὰς εὐχὰς τοῦ ὁποίου ἀποδίδεται ὁ οἰκτρὸς τοῦ Ἀρειοῦ θάνατος, ὡσαύτως διεκρίθη ὁ Ἀλέξανδρος Θεσσαλονίκης συνεργασθεὶς μετὰ τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου Ἀλεξανδρείας ἐναντίον τῶν ἀρειανῶν καὶ τῶν παραφυάδων τῆς αἰρέσεως. Ἐπίσης ἠγωνίσαντο κατ' αὐτῶν ἐκτὸς τοῦ Ἐπισκόπου Κορίνθου Ἡσιόδου, ὁ Λαρίσης ἅγιος Ἀχιλλίος καὶ ἕτεροι ἐπίσκοποι Θεσσαλίας, Ἡπείρου καὶ Μακεδονίας. Ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Κορίνθου Ἐπίκτητον, διάδοχον πιθανῶς τοῦ Ἡσιόδου, μανθάνομεν ὅτι διεξήγοντο ἐν Κορίνθῳ σχετικαὶ συζητήσεις ἐπὶ τῶν προκληθέντων ὑπὸ τοῦ Ἀρειανισμοῦ καὶ τοῦ Ἀπολλιναρισμοῦ θεολογικῶν ζητημάτων.¹ Ὁ Ἐπίκτητος περὶ τὸ 370 ὑπέβαλεν ἐρωτήματα τινα πρὸς τὸν Μέγαν Ἀθανάσιον, ὅστις ἀπήντησεν εἰς αὐτὰ δι' ἐπιστολῆς, ἀναπτύξας τὴν διδασκαλίαν περὶ τοῦ προσώπου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Ἐν τῷ μεταξύ, μετὰ τὰς ἐν Ἀντιοχείᾳ συνόδους (340—341) τῶν ἀρειανῶν καὶ ἡμιαρειανῶν, καταδικασάντων τὸν Μέγαν Ἀθανάσιον καὶ τὸ «*δομοσύσιον*», ἀπεφασίσθη νὰ συνέλθῃ ἐν Σιρμίῳ τῷ 343 νέα Οἰκουμενικὴ σύνοδος. Ἀλλ' ἐπειδὴ οἱ ἀνατολικοὶ ἀπέκρουον τὴν ἐν αὐτῇ παρουσίαν τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου, ἀπεσχίσθησαν καὶ συνεκρότησαν κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος τὴν ἐν Φιλιππουπόλει σύνοδον, ἐνῶ οἱ δυτικοὶ, συνελθόντες ἐν Σερδικῇ, ἀνσένεωσαν καὶ ὑπεστήριξαν τὸ σύμβολον τῆς Νικαίας. Ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι μετὰ τῶν ἀνατολικῶν συνέπραξεν εἰς μόνος ἐπίσκοπος ἐξ Ἑλλάδος, ὁ Ἑλλάδιος Ἀμαντίας (τῆς Ἡπείρου), ἐνῶ πάντες οἱ λοιποὶ, 36 τὸν ἀρειανὸν συνῆλθον μετὰ τῶν δυτικῶν ἐν Σερδικῇ. Ὁ Μέγας Ἀθανάσιος ἐξορισθεὶς, τῇ ἐπεμβάσει τοῦ Κώνσταντος, ἀδελφοῦ καὶ συνάρχοντος τοῦ Κωνσταντίου, ἐπανήλθεν εἰς Ἀλεξάνδρειαν, ἀλλὰ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κώνσταντος ὑπεστηρίχθησαν οἱ ἀρειανοί, συνεκρότησαν δ' ἐν Σιρμίῳ τῆς Παννονίας σύνοδον (351) καὶ κατεδίκασαν τὸν συνεργάτην τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου Μάρκελλον Ἀγκύρας καὶ τὸν μαθητὴν αὐτοῦ Φωτεινὸν Σιρμίου. Δευτέρα σύνοδος ἐν Σιρμίῳ συνεκροτήθη μετὰ ἑξαετίαν (357) καὶ τρίτη ἐν ἔτος μετὰ τὴν δευτέραν (358), ἀμφοτέραι κατὰ τοῦ ὀρθοδόξου φρονήματος. Ἐν μέσῳ τῆς συγχύσεως ἐκείνης περὶ τὸν Μέγαν Ἀθανάσιον

1. Ἀθανασίου Ἐπιστολὴ πρὸς Ἐπίκτητον, Migne 26, 1049—70 πρβλ. Ἐπιφανίου Κύπρου, Αἰρ. 77, 2 Migne 42, 644.

συνεκεντροῦντο οἱ διαπρεπέστεροι τῶν ἱεραρχῶν καὶ συνειργάζοντο πρὸς προπαρασκευὴν τῆς νίκης τῆς ὀρθοδοξίας. Μεταξὺ τούτων ἦτο ὁ Μέγας Βασίλειος, ἐπίσκοπος Καισαρείας τῆς Καππαδοκίας, καὶ ὁ Θεσσαλονίκης Ἀχόλιος, πρὸς ὃν ἔγραφεν ὁ Βασίλειος ἐξυμνῶν τὰς μεγάλας ἀρετὰς αὐτοῦ. Ὅτε δὲ μετὰ μικρὸν ὁ Ἀχόλιος ἐβάπτισε τὸν Θεοδόσιον, κατ' ἀρχὰς μὲν συνάροντα τοῦ Γρατιανοῦ, εἶτα δὲ μονοκράτορα, προὐκάλεσε παρ' αὐτοῦ νόμον (380) ἐναντίον τῶν ἄρειανῶν. Ὁ Θεοδόσιος συνεκάλεσεν ἐν Κωνσταντινουπόλει τὴν Β' Οἰκουμενικὴν σύνοδον (381), ἐν ἣ ὀριστικῶς κατεδικάσθη ὁ Ἀρειανισμὸς μετὰ πασῶν τῶν παραφυάδων αὐτοῦ. Εἶναι γνωστὸν ὅτι παρέστη ἐν αὐτῇ ἐκ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ὁ Δωρόθεος Κορίνθου, ἀλλ' ὅτε παρουσιάσθησαν δυσχέρεαι τινες περὶ τὴν διαδοχὴν τοῦ θανόντος προέδρου τῆς συνόδου ἁγίου Μελετίου, προσεκλήθη καὶ ὁ Ἀχόλιος Θεσσαλονίκης μετὰ τῶν ἐπισκόπων Μακεδονίας. Ὡς δὲ θὰ ἴδωμεν περαιτέρω, ὁ Ἀχόλιος ἐπεκoinώσθη μετὰ τῆς Ρώμης διὰ τὸ ζήτημα τοῦ Αἰγυπτίου Μαξίμου τοῦ Κυνικοῦ, ζητήσαντος νὰ καταλάβῃ τὸν ἀρχιερατικὸν θρόνον Κωνσταντινουπόλεως, τῷ δὲ 382 μεταβὰς εἰς Ρώμην ὁ Ἀχόλιος συμμετέσχε σὺν ὁδοῦ, συγκληθείσης ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου αὐτῆς Δαμάσου (364—384). Σύγχρονος τοῦ Ἀχολίου Θεσσαλονίκης ὑπῆρξεν ὁ ἅγιος Δονάτος, ἐπίσκοπος Εὐθροίας τῆς Ἠπείρου, οὗτινος τὴν μνήμην ἄγει ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία, τῇ 30 Ἀπριλίου¹. Κατὰ τὰ μεγάλα ζητήματα, ἅτινα προὐκλήθησαν ἐκ τῆς ἀδίκου καταδίκης καὶ ἐξορίας τοῦ ἁγίου Ἰωάννου Χρυσοστόμου, ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως (407), διεκρίνεται ὁ Κορίνθου Ἀλέξανδρος, πρὸς αὐτὸν δὲ τῷ 405 καὶ 406 ἔγραψεν ὁ μέγας ἱεράρχης, παρακαλῶν ὅπως συντελέσῃ εἰς τὴν ἄρσιν τῆς ἀδικίας ἐκείνης, διὰ τῆς συγκροτήσεως Οἰκουμενικῆς συνόδου.

Κατὰ τὰς ἐφεξῆς προκυψάσας χριστολογικὰς αἱρέσεις τινὲς τῶν ἐπισκόπων τῆς Ἑλλάδος ἐτάχθησαν ἀναφανδὸν ὑπὲρ τοῦ Νεστορίου, οὗτινος ἠσπασθησαν τὰς ἰδέας, ὡς ὁ Βασίλειος Λαρίσης, ὁ Μάξιμος Δημητριάδος, ὁ Πανσιανὸς Ὑπάτης, ὁ Θεόκτιστος Καισαρείας (τῆς Θεσσαλίας) καὶ ὁ Ἰουλιανὸς Σαρδικῆς, ὅστις καὶ καθηρέθη. Εἰς τὴν συγκληθείσαν δὲ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδοσίου Β' καὶ Γ' Οἰκουμενικὴν σύνοδον ἐν Ἐφέσῳ (431) παρέστη ἐκ τῶν ἐπισκόπων Μακεδονίας ὁ Φιλίππων Φλαβιανός, ὅστις ἀντεπροσώπευσε καὶ τὸν Θεσσαλονίκης Ροῦφον καὶ συνειργάσθη μετὰ τοῦ προέδρου τῆς συνόδου ἁγίου Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας κατὰ τοῦ Νεστορίου, κατόπιν δὲ μετέβη καὶ εἰς Κωνσταντινούπολιν ὡς ἀντιπρόσωπος τῆς συνόδου. Ἐκ Θεσσαλίας, ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω, παρέστησαν εἰς τὴν σύνοδον καὶ ὁ Θεόδωρος Ἐχίνου, ὁ Περγέβιος Φαρσάλων, ὁ Σεκουνδιανὸς Λαμίας, ὁ Δίων Θηβῶν. Ὁ μητροπολίτης Κορίνθου Περιγένης εἶχε μεθ' ἑαυτοῦ τοὺς ἐπι-

1. Νικηφόρον Καλλίστου, Ἐκκλῆσ. Ἱστορία 22, 45.

σκόπους Κορώνης Ἀγαθοκλέα, Ὀποῦντος Δομνῖνον, Θηβῶν Ἀνύσιον, Ἀθηναίων Μόδεστον, Ναυπάκτου Καλλικράτην καὶ Μεγάρων Νικίαν. Ἐκ Κρήτης ὁ Γορτύνης Ἰκόνιος εἶχε μεθ' ἑαυτοῦ τὸν Ζηηρόβιον Κνωσοῦ, τὸν Ἀνδέριον Χερσονήσου καὶ τὸν Παῦλον Λάμπης. Ἐκ τῆς Παλαιᾶς Ἡπείρου παρέστη ὁ μητροπολίτης Νικοπόλεως Δονᾶτος μετὰ τῶν ἐπισκόπων Θεοδώρου Δωδώνης καὶ Φήλικος Ἀπολλωνίας καὶ Βελλιάδος. Ὡσαύτως παρέστη μόνος ὁ μητροπολίτης Δυρραχίου Εὐχάριος ἐκ τῆς Νέας Ἡπείρου. Τέλος ἐκ τῶν νήσων παρέστησαν οἱ ἐπίσκοποι Μυτιλήνης, Μηθύμνης, Πορδοσελήνης, Ρόδου καὶ Πάρου. Ἡ σύνοδος κατεδίκασε πρὸς τοῖς ἄλλοις, καὶ τὸν ἐπίσκοπον Τενέδου Ἀναστάσιον, ὡς νεστοριανόν. Ἡ πλήρης ἀποκατάστασις τῆς εἰρήνης ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ μετὰ τὴν Γ' Οἰκουμενικὴν σύνοδον διὰ τῆς καταδίκης τοῦ Νεστοριανισμοῦ ἐπετεύχθη δι' ὄρου ὑπογραφέντος τῷ 433, ὁ δὲ ἅγιος Κύριλλος Ἀλεξανδρείας ἐξέθηκε διὰ μακρῶν τὰ κατὰ τὴν ἐπίτευξιν αὐτοῦ πρὸς τὸν διαπρεπῆ μητροπολίτην Νικοπόλεως Δονᾶτον (Δυνατόν).

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ὑποδηλοῦται πόσον βαθεῖα ὑπῆρξεν ἡ ἀπῆχσις τῶν ἐκ τοῦ Νεστοριανισμοῦ προκυψάντων ζητημάτων καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Ἑλλάδος. Μετὰ τὴν Γ' Οἰκουμενικὴν σύνοδον συνεκροτήθησαν, ὡς γνωστόν, ἕτεροι σύνοδοι πρὸς καταδίκην τῆς ἀναφανείσης νέας αἰρέσεως, τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ. Τὸ πρῶτον οὗτος κατεδικάσθη ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως Φλαβιανοῦ (446—449), ἐν τῇ αὐτόθι συγκληθείσῃ συνόδῳ ἐν ἣ παρέστη καὶ ὁ ἐπίσκοπος Ἀργους Γενέθλιος, ὑπογράφας τὴν καθαιρέσιν τοῦ ἀρχηγέτου τοῦ μονοφυσικῆς αἰρέσεως ἀρχιμανδρίτου Εὐτυχοῦς. Ἀλλὰ τὴν ὑπεράσπισιν τούτου ἀναλαβὼν ὁ Ἀλεξανδρείας Διόσκορος (444—451), ἔπεισε τὸν αὐτοκράτορα Θεοδόσιον Β', ὅπως συγκαλέσῃ τὴν ἐν Ἐφέσῳ σύνοδον, ἣτις, ἔνεκα τῶν βιαιῶν πράξεών της, διεφημίσθη ὡς «ληστρικὴ». Τῆς συνόδου ταύτης μετέσχον ἱκανοὶ τῶν ἐπισκόπων τῆς Ἑλλάδος, καὶ δὴ ὁ μητροπολίτης Φιλίππων Σώζων μετὰ τῶν ἐπισκόπων Βερροίας Λουκά, κεκηρυγμένου ὑπὲρ τοῦ Εὐτυχοῦς, Δοθήρου Εὐσεβίου, Σερρών Μαξιμιανοῦ, Κασσανδρείας Ἐρμογένους καὶ Κβιντιλλίου Ἡρακλείας Λυγκαστίδος, ὅστις ἀντεπροσώπευσε καὶ τὸν Ἀναστάσιον Θεσσαλονίκης. Ἐκ Θεσσαλίας ὁ μητροπολίτης Λαρίσης Βιγιλάντιος εἶχε μεθ' ἑαυτοῦ τοὺς ἐπισκόπους Δημητριάδος Κωνσταντῖνον, Πλαταιῶν Δομνῖνον, Ὀποῦντος Ἀθανάσιον. Ἐξ Ἀχαΐας παρέστη ὁ Κορίνθου Ἐρασίστρατος, ἐκ Κρήτης ὁ Γορτύνης Μαρτύριος· ἐκ τῆς Παλαιᾶς Ἡπείρου ὁ μητροπολίτης Νικοπόλεως Ἀττικὸς προσῆλθε μετὰ τῶν ἐπισκόπων Μάρκου Εὐροίας, Κλαυδίου Ἀγχισημοῦ (Ὀγχισημοῦ), Εὐτυχίου Ἀδριανουπόλεως καὶ Σωτηρίχου Κερκύρας. Ἐκ τῆς Νέας Ἡπείρου προσῆλθον ὁ Λουκάς Δυρραχίου, ἐκ τῆς μέσης Δακίας ὁ Διογένης Ρεμεισιανῶν καὶ τέλος ἐκ τῶν νήσων ὁ Ρόδου Ἰωάννης. Πάντες σχεδὸν οὗτοι, ὑπὸ τὴν βίαν τοῦ Διοσκόρου, ἐψήφισαν ὑπὲρ τοῦ Εὐτυχοῦς καὶ κατὰ τοῦ Φλαβιανοῦ Κωνσταντινουπόλεως.

Ταχέως ὁμως συνεκλήθη ἐν Χαλκηδόνι ἡ Δ' Οἰκουμενικὴ σύνοδος (451), ἀπαρτηθεῖσα ἐξ 600 ἐπισκόπων. Μέγα μέρος τῶν ἐπισκόπων τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος μετέσχεν αὐτῆς, τούτων δέ τινες ἦσαν ἐκ τῶν μετασχόντων καὶ τῆς ληστρικῆς συνόδου. Ὁ Θεσσαλονίκης Ἀναστάσιος δὲν παρέστη εἰς αὐτήν, ἀντιπροσωπευθεὶς καὶ πάλιν ὑπὸ τοῦ Κβιντιλλίου Ἡρακλείας. Παρέστησαν δὲ ἐκ τῆς Μακεδονίας ὁ Φιλίππων Σώζων μετὰ τοῦ Δοβήρου Εὐσεβίου, Σεργῶν Μαξιμιανοῦ, Νικολάου Στοβῶν, Δαρδανίου Βαργάλων, Ἰωάννου Παρθικουπόλεως, οἵτινες ὑπέγραψαν διὰ τοῦ πρεσβυτέρου Κυριακοῦ. Ὁ μητροπολίτης Λαρίσης Ἀνδρέας παρέστη ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ τοὺς ἐπισκόπους Κωνσταντῖνον Δημητριάδος καὶ Πέτρον Ἐχίνου. Αὐτοπροσώπως παρέστη ἐκ τῆς Ἀχαΐας ὁ Πέτρος Κορίνθου μετὰ τῶν ἐπισκόπων Δομνίνου Πλαταιῶν, Ἀθανασίου Ὀποῦντος, Εἰρηναίου Ναυπάκτου, Ὁφελίμου Τεγέας, Ὀνησίμου Ἄργους, Θεοφίλου Ὁρεοῦ (Ἰστιαίας), Μεγάλων Νικίου, Μεσσήνης Ἰωάννου, Πατρῶν Ἰωάννου. Ἐκ Κρήτης ὁ Μαρτύριος Γορτύνης μετὰ τῶν ἐπισκόπων Γενναδίου Κνωσοῦ, Εὐσεβίου Ἀπολλωνίας, Δημητρίου Λάμπης, Κυρίλλου Σουβρίτου, Εὐφράτα Ἐλευθέρας, Παύλου Καντανίας. Ἐκ τῆς Παλαιᾶς Ἡπείρου ὁ Νικοπόλεως Ἀττικὸς συνωδεύετο ὑπὸ τῶν ἐπισκόπων Μάρκου Εὐροίας, Φιλοθέου Δωδώνης, Ἰωάννου Φωτικῆς, Κλαυδίου Ἀγχημοῦ, Περεργίνου Φοινίκης, Σωτηρίχου Κερκύρας. Ἐκ τῆς Νέας Ἡπείρου ὁ Λουκάς Δυρραχίου μετὰ Ἀντωνίου Λυχνιδοῦ. Καὶ ἐκ τῆς Δακίας ὁ Εὐάνδρος Διοκλείας, ἐκ δὲ τῶν νήσων οἱ ἐπίσκοποι Δήλου Σαβίνος, Τενέδου Φλωρέντιος, Κῶ Ἰουλιανός, Ρόδου Ἰωάννης, Χίου Τρύφων, Θάσου Ὀναράτος. Οἱ ἐξ Ἑλλάδος ἐπίσκοποι παρέστησαν ἐν τῇ Δ' Οἰκουμενικῇ συνόδῳ ὡς «δυτικοὶ» τοιοῦτοι, συντεταγμένοι μετὰ τῶν λοιπῶν ἐκ τῆς Δύσεως ἐπισκόπων καὶ τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ Λέοντος Α' Ρώμης (440—461), ἀλλ' ἐτήρησαν ἀνεξάρτητον καὶ μίαν χαρακτηριστικὴν στάσιν. Κατὰ τὸ πρῶτον στάδιον τῶν ἐργασιῶν αὐτῆς ἡ σύνοδος κατεδίκασε τὴν βιαίαν σύνοδον τοῦ 449 καὶ τὸν Διόσκορον. Ὅτε δὲ εἰσῆλθεν εἰς τὸ δογματικὸν μέρος καὶ διεπίστωσε τὴν ὀρθοδοξίαν τοῦ Φλαβιανοῦ Κωνσταντινουπόλεως, ὁ Πέτρος Κορίνθου ἐκ τῆς ἀριστερᾶς πτέρυγος, εἰς ἣν εὐρίσκατο, μετέστη πρὸς τὴν δεξιάν, χαρακτηριστικῶς δ' ἐχαιρέτησεν αὐτὸν ἡ σύνοδος, εἰποῦσα «ὁ Πέτρος τὰ Πέτρου φρονεῖ ὀρθόδοξε, καλῶς ἦλθες». Τὸ παράδειγμα τοῦ Πέτρου ἠκολούθησαν καὶ πολλοὶ ἐκ Μακεδονίας, ἐκ Κρήτης καὶ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος ἐπίσκοποι. Οὗτοι δέ, καίτοι διετέλουν ὑπὸ τὴν ἀνωτέραν πνευματικὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Ρώμης Λέοντος, ὅτε ἀνεγνώσθη ἡ περίφημος αὐτοῦ ἐπιστολὴ πρὸς Φλαβιανὸν Κωνσταντινουπόλεως, ἐξέφρασαν ἀμφιβολίας περὶ τῆς ὀρθοδοξίας ὠρισμένων σημείων αὐτῆς. Ἐκ τῆς ἀντιβολῆς τῶν σημείων τούτων πρὸς σχετικὰ σημεῖα τῶν συγγραμμάτων τοῦ ἁγίου Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας ἐδείχθη ἡ ὀρθοδοξία αὐτῶν, ἀλλ' ὁ Ἀττικὸς Νικοπόλεως ἠμφοεβήτησε τὸ πόρισμα τῆς ἐρεῦνης ταύτης, ἐζήτησε δὲ προθεσμίαν

πρὸς μελέτην τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Λέοντος. Τὴν γνώμην ταύτην ἠπαύσθησαν καὶ ἄλλοι ἐπίσκοποι ἐξ Ἑλλάδος (*Ἰλλυρικοῦ*), ὅθεν ἀνεβλήθη πᾶσα ἀπόφασις. Μόνον δὲ μετὰ ἐμπεριστατωμένην μελέτην οἱ ἐξ Ἑλλάδος, ὡς καὶ οἱ ἐκ Παλαιστίνης ἐπίσκοποι ἐπέισθησαν, ὅπως ἀποδεχθῶσι τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Λέοντος ὡς ὀρθόδοξον.

Ἡ Δ' Οἰκουμενικὴ σύνοδος κατεδίκασεν ὀριστικῶς τὸν Μονοφυσιτισμὸν, ἀλλὰ δυστυχῶς ἡ αἵρεσις αὕτη συμπαρέσυρε τοὺς ἰθαγενεῖς πληθυσμοὺς τῆς Αἰγύπτου καὶ Συρίας καὶ προὐκάλεσε μεγίστην ἀνωμαλίαν ἐν τῷ κράτει. Πρὸς πρόληψιν τῶν κακῶν ἐπακολουθημάτων τῆς αἵρέσεως, οἱ μετὰ τὴν Δ' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου ἠγωνίσθησαν, ὅπως συμβιβάσωσι τοὺς ἀποδεχθέντας τὸν Μονοφυσιτισμὸν ἰθαγενεῖς πληθυσμοὺς μετὰ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἐπὶ μειώσει τοῦ κύρους τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς συνόδου, ἣτις ἐπιστεύετο ὑπὸ τῶν μονοφυσιτῶν ὅτι ἀπεφάνθη ὑπὲρ τοῦ Νεστοριανισμοῦ. Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος ἐμμένουσα εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν, ἀπέκρουσε πᾶσαν κίνησιν ὑπὲρ τοῦ συμβιβασμοῦ τῶν μονοφυσιτῶν διὰ τῆς μειώσεως τοῦ κύρους τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς συνόδου. Τῷ 458 ὁ μητροπολίτης Κορίνθου Πέτρος συνεκρότησε σύνοδον ἐπαρχιακὴν ἐξ 20 ἐπισκόπων τῆς δικαιοδοσίας του πρὸς ὑποστήριξιν τῶν ἀποφάσεων τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς συνόδου, ἔγραψε δὲ καὶ σχετικὴν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Λέοντα Α' (457—474). Τὸ αὐτὸ ἐπραξαν καὶ οἱ μητροπολίται τῶν ἄλλων ἐπαρχιῶν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Μετὰ ἐν ἔτος 459 ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Γεννάδιος Α' (458—471) συνεκάλεσε σύνοδον ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ «σιμωνίας». Τὴν σχετικὴν πράξιν τῆς συνόδου ταύτης υπέγραψαν ὁ παραστάς ἐν τῇ συνόδῳ ἐπίσκοπος Ἀθηνῶν Ἀνατόλιος καὶ πλεῖστοι ἄλλοι ἐπίσκοποι τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, πρὸς οὓς ἀπεστάλη πρὸς ἔγκρισιν καὶ ὑπογραφήν.

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἀναγραφῆς τῶν μετασχόντων τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς συνόδου ἐπισκόπων ὑποδηλοῦται πόσον εὐρέως εἶχεν ἤδη ἐξαπλωθῆ ὁ Χριστιανισμὸς ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ δυστυχῶς στερούμεθε εἰδήσεων περὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἀναπτύξεως τῆς ἐν αὐτῇ Ἐκκλησίας. Εἶναι μόνον γνωστὸν ὅτι ὑπῆρχε πνευματικὴ τις κίνησις, διότι περὶ τὰ μέσα τοῦ Ε' αἰῶνος ἠκμασεν ὁ ἐπίσκοπος Φωτικῆς Διάδοχος¹, ὅστις συνέγραψεν ἑκατὸν κεφάλαια ἀσκητικά, ἐτιμήθη δὲ ὡς ἅγιος. Τὸ σύγγραμμα τοῦ ἁγίου Διαδόχου ἀπέβλεπεν εἰς τὴν μοναχικὴν τελείωσιν.

Τῷ 477 ὁ αὐτοκράτωρ Ζήνων ἐξέδωκε τὸ «*Ἐνωτικόν*», ὅπερ ὑπεστήριξε τὸν Μονοφυσιτισμὸν καὶ προὐκάλεσε σχίσμα μεταξὺ τῆς ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς Ἐκκλησίας, εἰς ἣν περιλαμβάνετο καὶ ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος. Ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Α' (527—565) κατεβλήθησαν προσπάθειαι πρὸς συμ-

1. Κ. Ρορον, Ὁ μακάριος Διάδοχος Ἐπίσκοπος Φωτικῆς καὶ τὰ συγγράμματα αὐτοῦ (ρωσιστί). Ἐν Κιέβφ 1903.

βιβασμὸν τῶν μονοφυσιτῶν μετὰ τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἄνευ ὅμως προσβολῆς τοῦ κύρους τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς συνόδου. Τῶν προσπαθειῶν ἐκείνων τοῦ αὐτοκράτορος μετέσχε καὶ ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος. Οὕτως ὁ Δημήτριος Θεσσαλονίκης, προσκληθεὶς τῷ 531 μετὰ τοῦ Ὑπατίου Ἐφέσου καὶ ἄλλων ἐπισκόπων εἰς Κωνσταντινούπολιν, διεξήγαγε δημοσίαν συζήτησιν μετὰ τῶν σεβηριανῶν μονοφυσιτῶν. Τῆς κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἐναντίον τῶν μονοφυσιτῶν συγκροτηθείσης ἐν Ρώμῃ συνόδου μετέσχε καὶ ὁ ἐπίσκοπος Δημητριάδος Ἀβουδάντιος. Τῷ 533 μετὰ τοῦ αὐτοῦ Ὑπατίου ὁ Δημήτριος ἀπεστάλη πρὸς τὸν Ρώμης Ἰωάννην Β' (531—535) πρὸς ἀπόδειξιν τῶν κακοδοξῶν τῶν «*Ἀκοιμήτων*», ἀρνούμενων ὅτι ἡ Παρθένος Μαρία ὑπῆρξε «*Θεοτόκος*» καὶ ὅτι ἐνεσαρκώθη ἐν τῶν προσώπων τῆς Ἀγίας Τριάδος, ὡσαύτως δὲ πρὸς ἐπίτευξιν συμφωνίας τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης πρὸς τὸ ἐκδοθέντα νόμον κατὰ νεστοριανῶν καὶ εὐτυχιανῶν. Εἰς τὰς προσπαθείας τοῦ αὐτοκράτορος πρὸς συμβιβασμὸν τῶν μονοφυσιτῶν μετὰ τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ὤφειλετο ἡ συγκρότησις συνόδου ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 536, εἰς ἣν παρέστησαν ὁ Γορτύνης Θεόδωρος καὶ ὁ Εὐροίας (τῆς Ἡπείρου) Θεόδωρος, ἀντεπροσωπεύθη δὲ ὁ Φιότιος Κορίνθου ὑπὸ τῶν διακόνων Καλλινίκου καὶ Διονυσίου, ὡς καὶ ἡ συγκρότησις τῆς Ε' Οἰκουμενικῆς συνόδου (553). Εἰς αὐτὴν ὄλιγοι ἐπίσκοποι ἐκ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος παρέστησαν, ὁ Ἡρακλείας (Λυγκιστιδὸς) Βενῖνος, ὁ Ὀποῦντος Καλλινίκος, ὁ Λακεδαιμονίας Θεοδόσιος, ὁ Πορθμοῦ (Ἐρετριᾶς) Θεόδωρος, ὁ Αὐλῶνος Σωτῆρ καὶ ὁ τῆς νέας τότε ἰδρυθείσης ἐν Μακεδονίᾳ ἀρχιεπισκοπῆς Ἰουστινιανῆς Α' Βενενᾶτος. Ὁ Παῦλος ἐπίσκοπος Οὐλπιανῶν τῆς Δαρδανίας ὑπέγραψε τὸ ἔγγραφον «*Constitutum*» τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης Βιγίλιου (538—555) καὶ ἠρνήθη νὰ παραστῇ ἐν τῇ συνόδῳ, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι δὲν παρίστατο ὁ μητροπολίτης Δαρδανίας ὡσαύτως καὶ ὁ Προϊεκτος Ναῖσοῦ. Τῆς κατὰ τὸ ἐπόμενον δ' ἔτος (536) συγκροτηθείσης ἐν Κωνσταντινουπόλει συνόδου ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Μηνᾶ (536—552) μετέσχε καὶ ὁ Βερροίας Τιμόθεος, παρεπιδημῶν τότε ἐκεῖ. Ἀλλὰ καὶ μετ' αὐτὴν ἐξηκολούθουν οἱ μονοφυσῖται τὴν ἀντίδρασιν των κατὰ τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ἦσαν δὲ καὶ καθ' ἑαυτοὺς διηρημένοι, μερὶς δὲ τις αὐτῶν, ἡ τῶν «*Τριθεϊτῶν*», εὗρεν εἴσοδον καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος, διότι ἐν Ἀθήναις καὶ Κορίνθῳ ὑπῆρχε κοινότης τῶν «*Τριθεϊτῶν*», ὑπὸ ἴδιον ἐπίσκοπον, ἐδρεύοντα ἐν Ἀθήναις. Περὶ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἤκμασεν ὁ ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης Εὐσέβιος (590—604), διακριθεὶς ὡς ἀντιρρητικὸς θεολόγος. Συνέγραψε πραγματείας εἰς δέκα βιβλία καὶ τοῦ μοναχοῦ Ἀνδρέου τοῦ Ἐγκλειστοῦ, ὀπαδοῦ τοῦ «*ἀφθαρτοδοκητισμοῦ*» καὶ ἐπιστολὴ πρὸς αὐτόν. Περὶ τὸ 600 ἤκμασε καὶ ὁ

1. Περὶ τῶν *Τριθεϊτῶν* Ἰωάννου Ἐφέσου Ἐκκλῆσ. Ἱστορία Α, 31, Ε, 2 μετὰφρ. Schönfelder, σ. 31.

Οικουμένιος Τρίκκης, διακριθείς ὡς ἐρμηνευτῆς τῆς Ἀγίας Γραφῆς, πρῶτος ἰδίᾳ συνέγραψεν ἐρμηνείαν εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν τοῦ Ἰωάννου, ἀλλὰ γενικῶς ἢ γνησιότης τῶν ἔργων του ἀμφιβάλλεται ¹.

Κατὰ τὴν συγκληθεῖσαν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Πρωγωνάτου ΣΤ' Οἰκουμενικὴν σύνοδον (680), ἣτις κατεδίκασε τὸν Μονοθελητισμόν, παρέστησαν ὁ Ἰωάννης «ἐλέω Θεοῦ ἐπίσκοπος Θεσσαλονίκης, βικάριος τοῦ ἀποστολικοῦ θρόνου Ρώμης καὶ ληγάτος» μετὰ τοῦ Στόβων Ἰωάννου ἐκ Μακεδονίας, ὡς καὶ τοῦ Σιλουανοῦ Λήμνου, ὁ Κορίνθου Στέφανος, ὁ Ἀθηνῶν Ἰωάννης, ὁ Γορτύνης Βασίλειος μετὰ τῶν ἐπισκόπων Λάμπης Ἰωάννου καὶ Καντανίας Γρηγορίου. Ὁ Βασίλειος Γορτύνης εἶχε διαδεχθῆ τὸν ἅγιον Εὐμένιον Γορτύνης, ὅστις κατὰ τὰς μονοθελητικὰς ἔριδας εἶχεν ἀποσταλῆ εἰς Θηβαΐδα, ἵν' ἀγωνισθῆ κατὰ τῶν αἰρετικῶν, ὅπου καὶ ἀπέθανεν ἐν μέσῳ τῶν ἀγῶνων αὐτοῦ. Τὸ λειψανόν του ἀνεκομίσθη εἰς Γορτύνην τῆς Κρήτης. Ἐορτάζει δὲ τὴν μνήμην αὐτοῦ ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία τῇ 18 Σεπτεμβρίου. Ὡσαύτως ὁ ἀνωτέρω μνημονευόμενος Θεσσαλονίκης Ἰωάννης ὑπῆρξε συγγραφεὺς ἀξιολόγου πραγματείας περὶ εἰκόνων, ἧς ἀποσπάσματα ἀνεγνώσθησαν ἐν τῇ Ζ' Οἰκουμενικῇ συνόδῳ, καὶ διηγήσεων περὶ τοῦ μεγαλομάρτυρος ἁγίου Δημητρίου.

Πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ ἔργου τῶν Οἰκουμενικῶν συνόδων Ε' καὶ ΣΤ', συνήλθεν ἡ Πενθέκτη σύνοδος ἐν Κωνσταντινουπόλει (692), εἰς ἣν ὡσαύτως παρέστησαν ὁ εἰρημένος Βασίλειος Γορτύνης μετὰ τῶν ἐπισκόπων Κισάμου Θεοπέμπτου, Χερσονήσου Σισινίου Β', Κυδωνίας Νικήτα, ἐκ τῆς Μακεδονίας ὁ Ἀμφιπόλεως Ἀνδρέας, ὁ Ἐδέσσης Ἰσιδώρος, ὁ Θεωρίου Ἰωάννης, ὁ Στόβων Μαργαρίτης καὶ ὁ Ἰουστινιανῆς Α' Ἰωάννης Β'. Ἐκ τῆς Νέας Ἡπείρου ὁ Δυρραχίου Σισίνιος καὶ ἐκ τῶν νήσων ὁ Σιλουανὸς Λήμνου. Ἡ σύνοδος ἐξέδωκεν 102 κανόνας ἀναφερομένους εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ζωὴν τῆς Ἐκκλησίας. Διεκρίθη δὲ περὶ τὴν ἐποχὴν ταύτην ὁ Ἀνδρέας Γορτύνης τῆς Κρήτης ἔξοχος ἐκκλησιαστικὸς ρήτωρ καὶ ὕμνογράφος, συντάξας πρὸς τοὺς ἄλλοις καὶ τὸν Μέγαν Κανόνα.

Οἱ ἐπίσκοποι τῆς ἐν Ἑλλάδι Ἐκκλησίας, συμμετέχοντες τῶν Οἰκουμενικῶν συνόδων, ὑπεστήριζον τὴν ὀρθοδοξίαν, πρὸς ἣν ἔκτοτε στενωῶς συνε-

1. F. Diekamp, Mittheilungen über der nenangefundenen Commentar des Oekumenius zur Apokalypse, Berlin 1901, πρβλ. Κ. Κρομβάχος, Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας, μετάφρασις Γ. Σωτηριάδου, Α, 259 ἔξ. Α. Σ. Μπαλάνου, Πατρολογία, σ. 512. O. Berdenhewer, Patrologie³, σελ. 492. K. Staab, Pauluskommentare aus der griech. Kirche, Münster 1933, σ. XXXVII ἔξ. "Ἐν τινι ἁγιολογίῳ ἀναγράφοντι τῇ 3 Μαΐου τὴν μνήμην τοῦ «δοσίου πατρὸς ἡμῶν Οἰκουμενίου Ἐπισκόπου Τρίκκης», (Γ. Π. Κρήμου, Φωκικά, ἐν Ἀθήναις 1874-80 τόμ. Α' σ. 103) προστίθενται οἱ ἑξῆς στίχοι :

Ὁ σὸς θεῖος πέμπει σε Ἑλλάδος θεῖον
Δαρτῆος Ἀχιλλεῖος ὡς μυστιπόλος,

δέθη ὁ Ἑλληνισμός. Κατὰ τὴν προκληθεῖσαν ὑπὸ τῶν αἰρέσεων κίνησιν ἡ ἐν Ἑλλάδι Ἑκκλησία παρίστατο ἠνωμένη. Ἡ ἐνότης ἦτο γενική, καίτοι ἐνιαχοῦ ὑπῆρχον διαφοραὶ τινες ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ζωῇ. Ὁ ἐκκλησιαστικὸς ἱστορικὸς Σωκράτης (Ε' αἰὼν) ἐσημείωσεν, ὡς εἶδομεν, ὅτι «οἱ ἐν Ἰλλυριοῖς καὶ ὄλη τῇ Ἑλλάδι καὶ οἱ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, πρὸ ἑβδομάδων ἕξ τὴν πρὸ τοῦ Πάσχα νηστεύουσι Τεσσαρακοστὴν αὐτὴν ὀνομάζοντες». Ἐν Θεσσαλίᾳ εἰς τοὺς κληρικούς μετὰ τὴν χειροτονίαν ἐπεβάλλετο νὰ ἀπέχῃσι τῶν συζύγων των, ἐὰν εἶχον τοιαύτας πρὸ τῆς χειροτονίας. Εἰσηγητὴς τοῦ ἔθους τούτου, ὅπερ ἐφυλάσσετε «ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ αὐτῇ τῇ Μακεδονίᾳ καὶ Ἑλλάδι», ἐγένετο ὁ ἕξ Ἐμέσης Ἡλιόδωρος, ἐπίσκοπος ὡς λέγεται χρηματίσας Τρίκκης, ὅστις ἤκμασε κατὰ τὸ β' ἡμισυ τοῦ Γ' αἰῶνος, ἐγνώσθη δ' ἐκ τοῦ πολυκρότου αὐτοῦ μυθιστορήματος «Σύνταγμα τῶν περὶ Θεαγένην καὶ Χαρίκλειαν Αἰθιοπικῶν». Ὡσαύτως ἐν Θεσσαλίᾳ μόνον κατὰ τὰς ἡμέρας τοῦ Πάσχα ἐβάπτιζον, «δι' ὃ σφόδρα, πλὴν ὀλίγων, οἱ λοιποὶ μὴ βαπτισθέντες ἀποθνήσκουσι», προσέθηκεν ὁ Σωκράτης¹.

Πιῶσις τοῦ ἐθνισμοῦ ἐν Ἑλλάδι. Καθ' ὃν χρόνον διεξήγετο ἐσωτερικὸς σφοδρὸς ἀγὼν τῆς Ἑκκλησίας κατὰ τῶν αἰρέσεων, τὸ πολυθεϊτικὸν θρησκεῦμα, μικρὸν κατὰ μικρὸν, κατέρρεεν ἐν Ἑλλάδι, τῇ κοιτίδι αὐτοῦ. Εἶναι ἀληθές ὅτι μετὰ τὸν Μ. Κωνσταντῖνον καὶ τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ χριστιανοὺς αὐτοκράτορας ὧν ὁ Κωνσταντῖνος (330—360) ἔσχε σύζυγον τὴν ἐκ Θεσσαλονίκης Εὐσεβίαν, ὁ ἀνεψιὸς αὐτοῦ Ἰουλιανός, ὁ ἐπικληθεὶς παραβάτης, ἀπεπειράθη νὰ καταπολεμήσῃ τὸν Χριστιανισμὸν καὶ ν' ἀναζωογονήσῃ τὸ ἐθνικὸν θρησκεῦμα, θεωρῶν ἀσυμβίβαστον τὸν Ἑλληνισμὸν πρὸς τὸν Χριστιανισμὸν. Αἱ πρὸς τὸ ἐθνικὸν θρησκεῦμα τάσεις αὐτοῦ ἐνισχύθησαν ἔτι μᾶλλον ἐν Ἀθήναις ἔνθα διέτριψεν ἐπὶ τινὰ χρόνον ὡς φοιτητῆς τοῦ Πανεπιστημίου, ἔχων πρὸς τοῖς ἄλλοις συμφοιτητὰς τοὺς εἶτα μεγάλως διαπρέψαντας ἐν τῇ Ἑκκλησίᾳ, τὸν ἐκ Καισαρείας τῆς Καππαδοκίας Βασίλειον καὶ τὸν ἐκ Ναζιανζοῦ Γρηγόριον. Ὁ Ἰουλιανὸς ἀντιθέτως πρὸς τούτους ἔτι μᾶλλον ἀπεμακρύνθη ἀπὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἐμυήθη δὲ καὶ τὰ Ἐλευσίνια μυστήρια, καὶ ἔκτοτε συνέλαβε τὸ παράτολμον βούλευμα ὅπως ἐπαναφέρῃ εἰς τὴν ζωὴν τὸ ἐθνικὸν θρησκεῦμα. Πρὸς τοῦτο, μόλις κατέλαβε τὴν ἀρχὴν (361), προέβη εἰς καταδιωκτικὰς κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ πράξεις καὶ ἐνεφανίσθη ὡς πρόμαχος τῆς ἐλληνικῆς πολυθείας. Πλὴν ἄλλων ἐθανατώθη ὑπὸ τῶν ἐθνικῶν ὁ Ῥηγῖνος, ἐπίσκοπος Σκοπέλου (Πελαργήθου). Ταχέως ὁμως φονευθεὶς ἐν πολέμῳ (363), οὐδὲν ἠδυνήθη ὁ Ἰουλιανὸς νὰ κατορθώσῃ, διότι ἡ ἀρχαία θρησκεία δὲν ἠδύνατο ν' ἀναζήσῃ μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τῆς νέας καὶ ἀληθοῦς θρησκείας. Τοῦτο ὑπεδήλου καὶ ὁ δοθεὶς, ὡς λέγεται, εἰς τὸν ἀποστάτην χρησμός τοῦ μαντείου τῶν Δελφῶν: «*Εἶπατε τῷ Βασι-*

1. Πρβλ. Νικηφόρου Καλλιστου, Ἑκκλησ. Ἱστορία 12, 34.

λεῖ· χαμαὶ πέσε δαίδαλος· ἀλλά· Οὐκέτι Φοῖβος ἔχει καλύβαν, οὐ μάντιδα δάφνην, οὐ παγὰν λαλέουσιν. Ἀπέσβετο καὶ λάλον ὕδωρ». Τὴν ἐπαύριον τοῦ θανάτου τοῦ Ἰουλιανοῦ, ὁ ἐπὶ μῆνας μόνον βασιλεύσας Ἰοβιανὸς (363—364), Χριστιανὸς ὢν, ἀνεπέτασεν αὐθις τὸ χριστιανικὸν λάβαρον καὶ ἀνεκάλεσε τὰ ὑπὸ τοῦ Ἰουλιανοῦ ἐναντίον τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐκδοθέντα διατάγματα. Ὁ διαδεχθεὶς αὐτὸν Οὐαλεντινιανὸς Α' (364—376), θελήσας νὰ καταργήσῃ καὶ τὰ Ἑλευσίνια μυστήρια, ἀπετράπη ὑπὸ τοῦ ἀνθυπάτου τῆς Ἑλλάδος Πραιτεξτάτου. Κατήργησε, πρὸς τοῖς ἄλλοις, τὸν νόμον τοῦ Ἰουλιανοῦ, δι' οὗ ἀπηγορεύετο εἰς τοὺς Χριστιανούς ἡ ἐλληνικὴ παιδεία, ὅθεν ὁ Χριστιανὸς σοφιστὴς Προαιρέσεως ἐπανήλθεν εἰς τὴν ἐν τῷ πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν θέσιν αὐτοῦ, ἐξ ἧς εἶχεν ἀπομακρυνθῆ. Ὁ ἐν τῇ Ἀνατολῇ συνάρχων τοῦ Οὐαλεντινιανοῦ Οὐάλης (364—378), ὡς ἀρειανὸς τὸ φρόνημα, ἐπολέμησε τὴν ὀρθοδοξίαν, ἀλλ' ἦτο ἀδιάφορος πρὸς τὸν ἐθνισμόν, καταδιώκων μόνον τὴν μαγείαν, ἕνεκα πολιτικῶν ὑποψιῶν. Τὸν Οὐάληντα διεδέχθη ὁ Γρατιανὸς (379—383), προσλαβὼν ὕστερον ὡς συνάρχοντα διὰ τὴν Ἀνατολὴν τὸν Θεοδόσιον (375—395). Ὁ Γρατιανὸς ἠρηγήθη νὰ δεχθῆ τὰ σήματα τοῦ ἄκρου ἀρχιερέως, καὶ οὕτω διέκοψε τὴν ἐπίσημον αὐτοῦ σχέσιν πρὸς τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν. Πρεσβεία τῆς γερουσίας, ἡγουμένου τοῦ Συμμαχου, μετέβη εἰς Μεδιόλανον, ὅπως παρακαλέσῃ τὸν αὐτοκράτορα ὑπὲρ τῆς ἀνακλήσεως ἀποφάσεων καταργουσῶν τὴν ἐπίσημον σχέσιν τῆς ρωμαϊκῆς πολιτείας πρὸς τὸ ἐθνικὸν θρησκευμα. Ἀλλ' ὁ Γρατιανὸς δὲν ἐδέχθη αὐτήν. Δραστηριώτερον εἰργάσθη ἐν τῇ Ἀνατολῇ κατὰ τοῦ ἐθνισμοῦ ὁ Θεοδόσιος, ὅστις βεβαπίσθη ἐν Θεσσαλονίκῃ ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀχολίου.

Τῇ εἰσηγήσει τούτου ἐξεδόθη τῷ 380, ἐξ ὀνόματος καὶ τῶν τριῶν συναρχόντων, ὁ πρῶτος νόμος κατὰ τοῦ ἐθνισμοῦ. Δι' ἐτέρου νόμου (381) ἀπηγόρευσεν ὁ Θεοδόσιος τὴν μαγείαν, περιέστειλε τὰ δικαιώματα τῶν ἐθνικῶν ἱερέων καὶ κατήργησε τὴν προστασίαν τῆς πολιτείας ἐπὶ τῆς ἐθνικῆς θρησκείας ἐν Ρώμῃ (382). Τότε ἀπεμακρύνθη ὀριστικῶς ἐκ τῆς γερουσίας τὸ ὑπὸ τοῦ Ἰουλιανοῦ ἐπαναχθὲν ἄγαλμα τῆς Νίκης. Κατὰ διαταγὴν τοῦ Θεοδοσίου πάντες οἱ ναοὶ τῶν πόλεων καὶ τῆς ὑπαίθρου χώρας ἐν Αἰγύπτῳ ἐκλείσθησαν ἢ κατεστράφησαν. Ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ ναὸς τοῦ Ἥλιου μετεποιήθη εἰς ξενῶνα τοῦ ναοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, ὁ τῆς Ἀρτέμιδος εἰς σκιραφεῖον καὶ ἄλλοι δι' ἄλλας χρήσεις ὠρίσθησαν. Ἀλλὰ πολλαχοῦ συνέβησαν καταστροφαὶ τῶν λαμπρῶν μνημείων τῆς ἐλληνικῆς τέχνης, μάτην δὲ ὁ γηραιὸς Λιβάνιος διὰ λόγου αὐτοῦ «*Ὑπὲρ Ἱερῶν*» ἐξήτει παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος τὴν ἀναστολὴν τῆς καταστροφῆς ἐκεῖνης. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ διαταγῆ τοῦ Θεοδοσίου, ὅπως ὁ ναὸς τοῦ Βάκχου μεταποιηθῆ εἰς χριστιανικὸν ναόν, προὐκάλεσε στάσιν τοῦ ἐθνικοῦ ὄχλου. Κατεστράφη δ' ἐκτὸς ἄλλων ναῶν τὸ Σεράπειον. Ἐν Ρώμῃ, μετὰ τὸν φόνον τοῦ Οὐαλεντινιανοῦ καὶ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ ἀρπαγος τῆς ἀρχῆς Εὐγενίου, ἀποκατεστάθη πάλιν τὸ ἄγαλμα

τῆς Νίκης ἐν τῇ γερούσιᾳ καὶ ἐτελοῦντο ἐλευθέρως τὰ τῆς ἐθνικῆς λατρείας. Ἄλλ' ὁ κατισχύσας καὶ μονοκράτωρ ἤδη γενόμενος Θεοδοσίος ἀπηγόρευσε ὀριστικῶς δι' αὐστηροτέρων νόμων, ἐν Μεδιολάνῳ (391) καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει (392) ἐκδοθέντων, πᾶσαν οἰανδήποτε θυσίαν καὶ ἐθνικὴν τελετήν. Ἐν Μεδιολάνῳ εὗρισκόμενος ὁ Θεοδοσίος, ἔμαθεν ὅτι ὁ λαὸς τῆς Θεσσαλονίκης ἐστασίασε κατὰ τὰς ἐορτὰς ἀγώνων τοῦ Ἱπποδρόμου. Παρασυρθείς ὑπὸ ὀργῆς διέταξε γενικὴν σφαγὴν, ἐκτελεσθεῖσαν ὑπὸ τοῦ στρατοῦ. Ἄλλ' ὅτε ἠθέλησεν ὁ αὐτοκράτωρ νὰ μεταβῇ εἰς τὸν ναόν, ὁ Μεδιολάνου Ἀμβρόσιος ἔκλεισε τὴν θύραν κατὰ πρόσωπον αὐτοῦ καὶ ἐπέβαλεν εἰς αὐτὸν βαρὺ ἐπιτίμιον μετάνοιᾶς. Μόλις δὲ μετὰ ὀκτῶ μῆνας ἐδέχθη αὐτόν, εἰλικρινῶς μετανοήσαντα. Ἐν Ἑλλάδι, συνεπεῖα τῶν διαταγμάτων τοῦ Θεοδοσίου, ἐκλείσθησαν πλεῖστοι ναοί, ἐσβέσθησαν δὲ τὰ τελευταῖα ἴχνη τῶν ὀνομαστῶν μαντείων καὶ περιεστάλη ἡ τέλεσις τῶν Ἐλευσινίων μυστηρίων. Τὸ ὕστατον ἐτελέσθησαν οἱ Ὀλυμπιακοὶ ἀγῶνες τῷ 395, τότε δὲ μετηνέχθη εἰς Κωνσταντινουπόλιν καὶ τὸ ἀγαλμα τοῦ Διός, ὅπερ ἐποίησεν ὁ Φειδίας. Ἀδεία τοῦ αὐτοκράτορος ἐτελοῦντο οἱ Ὀλυμπιακοὶ ἀγῶνες μόνον ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἐνθα δὲν ἐφηρομύζοντο αὐστηρῶς τὰ κατὰ τοῦ ἐθνισμοῦ διατάγματα. Ἐλευθέρως ἐδίδασκεν ἐκεῖ ὁ Λιβάνιος, στηρίζων ὅσον ἠδύνατο τὸν καταρρέοντα ἐθνισμόν. Ἡ λαλουμένη ὑφ' ἀπάντων ἑλληνικὴ γλῶσσα, ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς, αἱ κοινωνικαὶ καὶ οἰκογενειακαὶ παραδόσεις, ἀφ' ὧν δὲν ἠδύναντο νὰ ἀποσπασθῶσιν οἱ εἰς τὸν Χριστιανισμόν προσερχόμενοι, τὰ ἐλευθέρως λειτουργοῦντα θέατρα, αἱ ἐορταὶ καὶ τελεταὶ τῶν ἐθνικῶν, πάντα ταῦτα συνεκράτουν ἔτι τὸ ἐθνικὸν θρησκευμα.

Ἡ εἰδήσις τοῦ θανάτου τοῦ Θεοδοσίου (17 Ἰανουαρίου 395) ἠκούσθη μετ' ἀνακουφίσεως ὑπὸ τῶν ἐθνικῶν, διότι ἤλπισαν οὕτοι ὅτι οἱ υἱοὶ αὐτοῦ Ἀρκαδιος (395—408) καὶ Ὀνώριος (395—423) ἔμελλον νὰ πολιτευθῶσιν ἐπιεικέστερον πρὸς τὸν ἐθνισμόν. Ἄλλ' ἐπ' αὐτῶν καὶ τὸ κράτος διηρέθη καὶ ὁ ἐθνισμὸς μετὰ τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ μεγίστας καὶ ἀνεπανορθώτους καταστροφὰς ὑπέστη. Οἱ Γότθοι ὑπὸ τὸν Ἀλάριχον κατέστρεψαν τὰ μνημεῖα καὶ κατηρήμωσαν τὴν Ἑλλάδα. Εἰς φλόγας παρεδόθη ὑπ' αὐτῶν ἰδίως ἡ Ἐλευσίς, ὅπου ἐφονεύθη ὁ ἔσχατος τῶν ἱεροφαντῶν μετ' ὄλου τοῦ ἱερατείου. Μόλις ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ἐσώθη ἐκ τῆς πανωλεθρίας ἐκείνης, διατηρήσασα ἐπὶ τινα ἔτι χρόνον τὴν ἀκμὴν αὐτῆς. Ὁ τοῦ Ἀρκαδίου υἱὸς καὶ διάδοχος Θεοδοσίος Β' (408—450) εὐηργέτησε μὲν τὴν Ἑλλάδα καὶ πολλαχῶς προσεπάθησε νὰ θεραπεύσῃ τὰ ἐκ τῆς γοτθικῆς ἐπιδρομῆς ἐπενεχθέντα αὐτῇ κακά, ἀλλ' ἐπ' αὐτοῦ, γενομένης (438) τῆς κωδικοποιήσεως τῶν νόμων, διὰ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Θεοδοσιανοῦ κώδικος, κατηργήθησαν καὶ τὰ τελευταῖα λείψανα τοῦ ἐν Ἑλλάδι ἐλευθέρου πολιτικοῦ βίου καὶ ἀφῆρέθησαν ἀπὸ τῆς πόλεως Ἀθηνῶν τὰ ἰδιαίτερα αὐτῆς προνόμια. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ μὲν φανατικὸς χριστιανικὸς τῆς Ἀλεξανδρείας

ὄχλος, συλλαβῶν ἡμέραν τινὰ τὴν περίκλυτον φιλόσοφον Ὑπατίαν ἀπανθρώπως ἐφόνευσε (415), ὑπὸ δὲ τοῦ αὐτοκράτορος διατάσσειτο (423—426) πλήρης καὶ τελεία ἐφαρμογὴ τῶν προηγουμένων νόμων καὶ διαταγμάτων κατὰ τῆς ἐθνικῆς θρησκείας, ἀλλὰ ταυτοχρόνως ἀπηγορεύετο ἢ καταστροφὴ τῶν μνημείων τῆς τέχνης καὶ τῶν ναῶν, ὧν ἐπετρέπετο ὁ ἐξαγνισμὸς διὰ τῆς ἐπ' αὐτῶν ἀναστηλώσεως σταυρῶν. Παρὰ τὰς ἐπιφυλάξεις ταύτας, ἐν Ὀλυμπίᾳ ἐπυροπολήθη ὁ σφζόμενος ἔτι τότε ναὸς τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς· αἱ δὲ Ἀθῆναι ἐστερηθήσαν καλλίστων μνημείων, διότι ἀπὸ τοῦ ἐπὶ τοῦ Ἀρείου Πάγου ναοῦ ἀφηρέθησαν πολλοὶ κίονες, ἵνα κοσμήσωσι τὴν χρυσοῦν πύλην τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀπεσπίασθη ὡσαύτως ἀπὸ τοῦ ἐν τῇ Ἀκροπόλει ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς τὸ ἀριστούργημα τοῦ Φειδίου, τὸ κολοσσιαῖον τῆς Προμάχου Ἀθηνᾶς ἀγαλμα. Οὐχ ἦττον ἢ μέρμινα αὕτη περὶ τῆς διασώσεως τῶν μνημείων καὶ τῶν ναῶν ἐξηγεῖται ἐκ τῆς ἐνισχυθείσης κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀγάπης καὶ συμπαθείας πρὸς τὸ ἐλληνικὸν παρελθόν.

Τὴν τάσιν δὲ ταύτην ἐνίσχυσεν ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Θεοδοσίου Β' ἡ σύζυγος αὐτοῦ Ἀθηναίς, ἐξόχως μεμορφωμένη Ἑλληνίς, θυγάτηρ τοῦ Ἀθηναίου φιλοσόφου Λευτίου, βαπτισθεῖσα (421) καὶ μετονομασθεῖσα Εὐδοκία, ἥτις, ἀνάλαβουσα εὐσεβῆ ὁδοιπορίαν εἰς τοὺς ἁγίους Τόπους τῆς Παλαιστίνης (439) καὶ διελθούσα τῆς Ἀντιοχείας, ἀπήγγειλε λόγον πρὸ τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου καὶ εἶπεν ἐγκαυχωμένη ἐπὶ τῇ ἐλληνικῇ καταγωγῇ αὐτῆς τε καὶ τῶν ἀκροατῶν, «*ὑμετέρης γενεῆς τε καὶ αἵματος εὐχομαι εἶναι*». Διὰ τῶν λόγων τούτων ὑπηνίσσετο τὰς ἐκ τῆς Ἑλλάδος εἰς Ἀντιόχειαν καὶ ἄλλας πόλεις τῆς Συρίας ἀποικίας.¹ Ἐπανακάμψασα ὁμοῦς ἐκ Παλαιστίνης ἢ Εὐδοκία, περιῆλθεν εἰς ρῆξιν πρὸς τὴν περισσόθησκον ἀδελφὴν τοῦ Θεοδοσίου Β' Πουλχερίαν, ὑφ' ἧς ἀπεμακρύνθησαν τῆς Αὐλῆς οἱ πεπαιδευμένοι Ἕλληνες, ὧν ὁ ἀρχιγραμματεὺς Παυλῖνος ἀπεκεφαλίσθη ἐν Καππαδοκίᾳ, ὃ δὲ Κῦρος ἠναγκάσθη νὰ γίνῃ ἐπίσκοπος τῆς στασιαζούσης τότε Σμύρνης. Ἡ Εὐδοκία, ἀποκατασταθεῖσα ἐν Ἱερουσαλὴμ, ἐκόσμησεν αὐτὴν διὰ πολλῶν μνημείων καὶ ναῶν († 460).

Ἡ Εὐδοκία ὑπῆρξεν ἀντιπρόσωπος τοῦ συνδυασμοῦ τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ, οὐχὶ ὡς θρησκευματος, ἀλλ' ὡς πολιτισμοῦ, μετὰ του Χριστιανισμοῦ. Ὁ συνδυασμὸς δὲ οὗτος καὶ ἡ ἀφομοίωσις τοῦ ἀρχαίου βίου πρὸς τὰς ἀρχὰς τοῦ Χριστιανισμοῦ συνετελεῖτο ἐπιμόνως. Τὰ ἀρχαῖα ἦθη καὶ ἔθιμα διετηροῦντο ἐν τῇ ἐλληνικῇ χριστιανικῇ κοινωνίᾳ· τελεταί, ἑορταί καὶ παραστάσεις συνεκρατοῦντο ἀδιασπᾶστος, διασφζόμεναι ἐν αὐτῇ, ὡς καὶ μέχρι τῆς σήμερον συμβαίνει. Οἱ ἀρχαῖοι ναοὶ ἀφιερῶντο εἰς τὴν χριστιανικὴν λατρείαν.

1. *Εὐάγγελος*, Ἐκκλησ. Ἱστορία 1, 20 Πρβλ. *Κ. Παπαρηγοπούλου*, Ἱστορία Β, σ. 242. Ὁ *Νικηφόρος Κάλλιστος Σανθόπουλος*, Ἐκκλησ. Ἱστορία 14, 60, ἐσφαλμένως ἐσημείωσεν ὅτι τ' ἀνωτέρω εἶπεν ἡ Εὐδοκία πρὸς κατοίκους Ἱεροσολύμων.

Ὁ ναὸς τοῦ Παρθενῶνος ἐν τῇ Ἀκροπόλει Ἀθηνῶν μετεβλήθη εἰς ναὸν τῆς Παρθένου Μαρίας καὶ ἀπέβη ὁ πρῶτος καθεδρικός ναὸς τῶν χριστιανικῶν Ἀθηνῶν, τὸ Ἐρέχθειον ὡσαύτως εἰς τὸν ναὸν τῆς Θεοτόκου, ὡς καὶ ὁ τῆς Ἀπτεροῦ Νίκης εἰς χριστιανικὸν ναόν, τὸ Θησεῖον ἢ Ἡφαιστεῖον, ὡς φαίνεται ἀκριβέστερον, εἰς ναὸν τοῦ ἁγίου Γεωργίου, οἱ ναοὶ τοῦ Ἥλιου ἐπὶ κορυφῶν τῶν ὄρεων εἰς ναοὺς τοῦ προφήτου Ἥλιου, οἱ τοῦ Ποσειδῶνος εἰς ναοὺς τοῦ ἁγίου Νικολάου καὶ οἱ τοῦ Διονύσου εἰς ναοὺς τοῦ ἁγίου Διονυσίου, τὸ τῆς Ρώμης Πάνθεον εἰς ναὸν τῶν ἁγίων Πάντων. Οὕτω ἀνεστέλλετο ἡ καταστροφή τῶν ἀρχαίων μνημείων.

Καίτοι δὲ κατὰ τὸν Ε΄ αἰῶνα ὁ αὐτοκράτωρ Λέων Α΄ ἀνενέωσε τοὺς αὐστηροὺς τοῦ Θεοδοσίου Α΄ νόμους κατὰ τοῦ ἐθνισμοῦ, ἠναγκάσθησαν δὲ τότε πολλοὶ ἐθνικοὶ ἔτι παραμένοντες νὰ δεχθῶσι τὸν Χριστιανισμόν, οὐχ ἦρτον ἐνιαχοῦ ἐσφίξετο ἔτι τὸ καταπίπτον θρησκειμα διὰ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας. Κέντρον αὐτῆς ἦτο τὸ Πανεπιστήμιον τῶν Ἀθηνῶν, ἔχον ἐκπρεπεστάτους καθηγητὰς τὸν Προσκοῦν καὶ τὸν Ἀθηναῖον Πλούταρχον, υἱὸν πιθανῶς τοῦ τελευταίου ἱεροφάντου τῶν Ἐλευσινίων μυστηρίων, καὶ ἐκτὸς πολλῶν ἄλλων τὸν ἐκ Συρίας Πρόκλον, ἀδιάλλακτον τοῦ Χριστιανισμοῦ πολέμιον. Ὁ Πρόκλος ἀνέλαβε νὰ ἀναδιοργανώσῃ ἐκλεκτικῶς τὸ ἐθνικὸν θρησκειμα διατελῶν, ὡς ἐπίστευεν, ὑπὸ τὴν ἄμεσον τῆς Ἀθηνᾶς χειραγωγίαν, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ κατορθώσῃ τι, οἱ δὲ διάδοχοι αὐτοῦ, ἐξακολουθήσαντες νὰ τηρῶσι τὴν αὐτὴν ἐθνικὴν στάσιν πρὸς τὸν Χριστιανισμόν, προὔκალεσαν τὴν προσοχὴν τῆς χριστιανικῆς πολιτείας. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουστινιανὸς Α΄, ὅστις ἀπηγόρευσε τὴν τέλεσιν τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων ἐν Ἀντιοχείᾳ (528), ἐκδούς τὸν περίφημον Ἰουστινιάνειον κώδικα (529), ὥρισεν ὅπως ἡ νομικὴ ἐπιστήμη σπουδάζεται μόνον ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν Ρώμῃ, καὶ ἐν Βηρυτῶ, οὐχὶ δὲ καὶ ἐν τῷ πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν. Ἐπειδὴ δὲ ἀνεκαλύφθησαν ἐν Κωνσταντινουπόλει πολλοὶ πρσεβεύοντες τὸ ἐθνικὸν θρησκειμα, ὑποστηριζόμενον ὑπὸ τῶν ἐθνικῶν καθηγητῶν, ὁ Ἰουστινιανὸς ἀπηγόρευσε τὰς θυσίας, ἀνανεώσας τὰς προτέρας διατάξεις κατὰ τοῦ ἐθνισμοῦ. Ὡσαύτως ἀπηγόρευσε τὸ διδάσκειν εἰς τοὺς *«νοσοῦντας τὴν ἑλληνικὴν μαρίαν»*, ἤτοι τοὺς ἐθνικοὺς καθηγητὰς, καὶ περιέλαβεν εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον τὴν περιουσίαν τοῦ πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Ταῦτα κατέστησαν ἀδύνατον τὴν περαιτέρω λειτουργίαν αὐτοῦ, πολλῶ μᾶλλον ὅτε δὲν εὐρέθησαν Χριστιανοὶ καθηγηταί. Οἱ ἐθνικοὶ καθηγηταί, ἡγουμένου τοῦ σχολάρχου αὐτῶν Δαμασκίου, ἀπεφάσισαν νὰ μετοικήσωσιν εἰς Περσίαν καὶ μετέβησαν τῷ ὄντι ἐκεῖ, ὅπου ἐγένοντο ἐνθουσιωδῶς δεκτοί. Ἀλλὰ, ταχέως ἀπογοητευθέντες, ἐπανέκαμψαν πάλιν εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Λείψανα τοῦ ἐθνισμοῦ ἐναπελείφθησαν ἐν Μάνῃ, ἅτινα κατὰ τὸν Θ΄ καὶ Ι΄ αἰῶνα ἐξηφανίσθησαν, ἐπικρατήσαντος τελείως τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἡ θεωρία τοῦ Φαλλμεράερ, καθ' ἣν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ Β΄ τοῦ ρινοτιμῆ-

του (685—695, 705—711) ἐκ τοῦ Λιβάνου ἀνακληθέντες Μαρδαίται κατώκησαν τὴν Μάνην ἀπεδείχθη ἄλλως ἀσύστατος. Εἶναι δὲ μόνον ἀληθὲς ὅτι κατὰ τὸν ἐποικισμὸν τῶν Σλαύων εἰς τὴν Πελοπόννησον εἰς τὸ βορειόδυτικὸν τμήμα αὐτῆς ἐγκατεστάθησαν τινες Σλαῦοι Μελιγγοὶ καὶ Ἐξερῖται οἵτινες συνανειλήσαν μετὰ τῶν Ἑλλήνων κατοίκων τῆς χώρας ἀπογόνων τῶν ἀρχαίων Ἐλευθερολακῶνων. Ἐπὶ Βασιλείου Α' τοῦ Μακεδόνο (867—886) ἐν ἔτει 875 τὸ πλεῖστον τῶν κατοίκων τοῦ Κάστρου τῆς Μάνης, ὡς ἐκαλεῖτο τότε ἡ Μάνη, προσῆλθον εἰς τὸν Χριστιανισμὸν. Βραδύτερον ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος ἐν τῷ «Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανόν» συγγράμματι ἐσημείωσε περὶ τῶν κατοίκων τοῦ Κάστρου τῆς Μάνης «μέχρι νῦν παρὰ τῶν ἐντοπίων Ἕλληνας προσαγορεύονται διὰ τὸ ἐν τοῖς προπαιατοῖς χρόνοις εἰδωλόλατρας εἶναι καὶ προσκυνητὰς τῶν εἰδώλων κατὰ τοὺς παλαιούς Ἕλληνας». Κατὰ τὸν Ι' αἰῶνα, ὡς περαιτέρω θὰ ἴδωμεν, ἀποστολικῶς εἰργάσθη μετὰξὺ αὐτῶν ὁ ἅγιος Νίκων ὁ «Μετανοεῖτε».

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΟΙ ΜΕΣΟΙ ΧΡΟΝΟΙ (529—1204)

Ἡ ἐξαρχία Θεσσαλονίκης¹. Ἀπὸ τοῦ 529, ὅτε διὰ τῆς διαλύσεως τοῦ πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ἔπαυσε πᾶσα συστηματικὴ κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀντίδρασις καὶ ἐπεκράτησεν ὁ Χριστιανικὸς βίος ἐν Ἑλλάδι, ἤρξατο νέα περίοδος καὶ τῆς ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ Ἐκκλησίας. Ἄλλ' αὕτη ἐστερεῖτο ἰδίων καὶ ἐπιτολίων πνευματικῶν δυνάμεων πρὸς ἀνάπτυξιν, μὴ μετασχούσα ἐνεργῶς οὐδ' αὐτῆς τῆς καθόλου κινήσεως τῶν ἄλλων Ἐκκλησιῶν καὶ μὴ συνδεομένη ἀμέσως μετὰ τῶν μεγάλων ἑλληνικῶν ἐκκλησιαστικῶν κέντρων. Τοῦτο δρᾶται εἰς τὸ ὅτι εὐρέθη ὑπὸ τὴν ἀνωτέραν ἐποπτείαν τῆς Ρώμης, ἄτε συμπεριληφθείσης τῆς Ἑλλάδος ἐν τῷ Ἀνατολικῷ Ἰλλυρικῷ καὶ συγκεντρωθείσης διοικητικῶς τῆς ἐν αὐτῇ Ἐκκλησίας πρὸς τὴν ἐξαρχίαν Θεσσαλονίκης. Πρῶτῃ σχέσις τῆς Ἐκκλησίας Ρώμης πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Ἰλλυρικοῦ ὑπῆρξεν ἡ ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης Δαμάσου (366—384) ἀνακοίνωσις πρὸς τὸν Θεσσαλονίκης καὶ τοὺς ἄλλους ἐπισκόπους τοῦ Ἰλλυρικοῦ

1. L. Duchesne, *Les Eglises séparées. L' Illyricum ecclésiastique*, Paris 1905, ἐκδ. β', σ. 229 ἔξ. P. Leporsky, *Ἱστορία τοῦ Ἐξαρχάτου Θεσσαλονίκης μέχρι τοῦ χρόνου τῆς ἐνώσεως αὐτοῦ μετὰ τοῦ Πατριαρχείου ΚΠόλεως (ρωσιστ)* Πετροῦπολις 1901. J. Zeiller, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l' Empire romain*, Paris 1918. S. Vailhé, *Annexion de l' Illyricum au Patriarcat Oecumenique*, «Echos d' Orient», X, 1911, σ. 116 ἔξ. O Tafrahi, *Thessalonique des origines au XIVe siècle*, Paris 1919. E. Dvornik, *La lutte entre Byzance et Rome a propos de l' Illyricum au IX siècle*, *Melanges Charles Diehl*, vol. I, Paris 1930, σ. 61 ἔξ.

τῶν ἀποφάσεων τῆς ἐν Ρώμῃ συνελθούσης συνόδου (369 ἢ 370) κατὰ τοῦ ἄρειανοῦ τὸ φρόνημα ἐπισκόπου Μεδιολάνων Αὐξεντίου. Ἐκ τῆς ἀνακοινώσεως ἐκείνης οὐδεμία δικαιοδοσία τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης ἐπὶ τοῦ Ἰλλυρικοῦ διαφαίνεται, πολλῶ δὲ μᾶλλον ὅτι ἡ ἀνακοίνωσις ἀπεστάλη καὶ πρὸς ἄλλους ἐπισκόπους. Δευτέρα περίπτωσις σχέσεων παρουσιάσθη κατὰ τῶν ὑπὸ τοῦ Ἀχολίου Θεσσαλονίκης καὶ τινων ἄλλων ἐπισκόπων τοῦ Ἰλλυρικοῦ, παρευρεθέντων προφανῶς ἐν Θεσσαλονίκῃ (προβλ. καν. 17 τῆς ἐν Σερδικῇ συνόδου), γενομένην ἀνακοίνωσιν πρὸς τὸν Ρώμης Δάμασον περὶ τῶν κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐργασιῶν τῆς Β' Οἰκουμενικῆς συνόδου (380) προκληθέντων ἐπεισοδίων ἐκ τῆς παρανόμου χειροτονίας τοῦ Μαξιμου κυνικοῦ. Ὁ Δάμασος ἔσπευσε ν' ἀπαντήσῃ καὶ ἐπικρίνῃ μὲν τὸν Αἰγύπτιον Μάξιμον συστήσῃ δὲ ὅπως φροντίσωσιν οἱ τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἐπίσκοποι, ἵνα ἐκλεγῆ ὁ κατάλληλος ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως. Ἐπὶ τῆς ἀρχιερατείας τοῦ Ἀχολίου αἱ σχέσεις τῶν Ἐκκλησιῶν τοῦ Ἰλλυρικοῦ καὶ τῆς Ρώμης ἦσαν σχέσεις ἀνεξαρτήτων ἀπ' ἀλλήλων Ἐκκλησιῶν. Ἀλλ' ἀφ' οὗτου ἡ Θεσσαλονίκη κατέστη πρωτεύουσα τοῦ Ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ, «πόλις μεγίστη καὶ πολυάνθρωπος, εἰς μὲν τὸ Μακεδονικὸν ἔθνος τελοῦσα, ἡγουμένη δὲ καὶ Θεσσαλίας καὶ Ἀχαΐας, καὶ μέντοι καὶ ἄλλων παμπόλλων ἐθνῶν», κατὰ τὸν ἱστορικὸν Θεοδώρητον, ἐξυψώθη καὶ ἡ θέσις τοῦ ἐπισκόπου τῆς πόλεως ὡς ἐξάρχου τοῦ Ἰλλυρικοῦ. Ἀλλὰ δὲν ἀνεγνωρίσθη ἀμέσως παρὰ πάντων τῶν ἐπισκόπων τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἡ προνομιοῦχος θέσις τοῦ ἐπισκόπου Θεσσαλονίκης καὶ τὸ ἐξαρχικὸν αὐτοῦ ἀξίωμα. Ἐνιαχοῦ δ' ὑπῆρχε τοιαύτη ἀναρχία, ὥστε ἀναφέρεται περίπτωσις ταυτοχρόνου χειροτονίας τριῶν ἐπισκόπων διὰ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν πόλιν.

Ὁ ἐπίσκοπος Ρώμης Σιρίκιος, (384—398) εἴτε οἰκοθεν εἴτε προκληθεὶς, ἔγραψε κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 386 πρὸς τοὺς ἐπισκόπους τοῦ Ἰλλυρικοῦ, δηλῶν ὅτι δὲν πρέπει νὰ γίνηται ἐκλογή καὶ χειροτονία ἐπισκόπου ἄνευ προηγουμένης ἐγκρίσεως τοῦ ἐξάρχου Θεσσαλονίκης, πρὸς δὲ τὸν Ἀνύσιον Θεσσαλονίκης, «τὸν προσφιλέστατον ἀδελφόν», συνίστα νὰ εἶναι φρουρὸς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς τοῦ Ἰλλυρικοῦ.

Ὁ Ἀνύσιος, ὡς ἦτο ἀκόλουθον, ἀπεδέχθη συστάσεις, προερχομένας ἀπὸ τοῦ μέγα κῆρος ἔχοντος ἐπισκόπου τῆς παλαιᾶς Ρώμης καὶ προαγούσας τὸ ἐξαρχικὸν αὐτοῦ ἀξίωμα. ἔκτοτε δὲ ἄρχονται στενότεραι μεταξὺ αὐτῶν σχέσεις. Ὁ Ἀνύσιος καὶ οἱ Μακεδόνας ἐπίσκοποι κατήγγειλαν τὸν Βόνωσον, ἐπίσκοπον Ναῖσοῦ, πρὸς τὸν Σιρίκιον Ρώμης, ὅστις, συγκαλέσας τῷ 391 σύνοδον ἐν Καπύῃ, ἐξήτασε μὲν τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Βονώσου, κατηγορουμένου, ὡς φαίνεται, καὶ διὰ κακοδοξίαν καὶ διὰ κανονικὰ παραπτώματά, ἀλλὰ τὴν τελικὴν ἀπόφασιν ἀνέθηκεν εἰς τὸν Θεσσαλονίκης καὶ τοὺς Μακεδόνας ἐπισκόπους, οἵτινες πράγματι κατεδίκασαν αὐτόν. Καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου ἐνισχύετο τὸ ἐξαρχικὸν ἀξίωμα τοῦ Θεσσαλονίκης, ὅπερ ἐπι-

σήμως ἀνεγνώρισε τῷ 402 δι' ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Ἀνύσιον Θεσσαλονίκης ὁ Ρώμης Ἰννοκέντιος Α' (402—417). Οὗτος γράφας τῇ 17 Ἰουνίου 415 πρὸς τὸν νέον ἐπίσκοπον Θεσσαλονίκης Ρούφον, οὐ μόνον κατοχύρωσε τὰς προνομίας αὐτοῦ ὡς ἐξάρχου, ἀλλὰ καὶ ἀνεκήρυξεν αὐτὸν βικάριον τῆς ἀποστολικῆς ἕδρας Ρώμης.

Οὕτως ἐμορφώθη, ἐπὶ μικρὸν κατὰ μικρὸν, ἡ δικαιοδοσία τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, συγκεντρουμένης περὶ τὴν ἐξαρχίαν Θεσσαλονίκης. Ἀλλ' εὐθύς ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ Ε' αἰῶνος κατεδειχθῆ ὁποῖαν ἀνωμαλίαν ἠδύνατο νὰ προκαλῆ ἢ ἐπέμβασιν τῶν ἐπισκόπων Ρώμης εἰς τὰ ἑσωτερικὰ τῆς Ἐκκλησίας ταύτης. Ὁ Περιγένης Κορίνθου εἶχε χειροτονηθῆ κατ' ἀρχὰς ἐπίσκοπος Παλαιῶν Πατρῶν ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως τῶν κατοίκων. Ἐπειδὴ δὲ οὗτοι δὲν ἐδέχοντο αὐτόν, ὁ Περιγένης ἔμεινε σχολάζων μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ χειροτονήσαντος αὐτὸν μητροπολίτου Κορίνθου Ἀλεξάνδρου, ὃν καὶ διεδέχθη. Ἐπειδὴ δὲ ἡ μετάθεσις αὐτοῦ ἐγένετο ἄνευ ἀποφάσεως τῆς ἐπαρχιακῆς συνόδου, ἐζητήθη παρὰ τῶν Κορινθίων ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης Βονιφατίου (418—422) ἡ ἔγκρισις τῆς μεταθέσεως. Ὁ Βονιφάτιος ἐθεώρησε παράτυπον τὴν αἴτησιν, διότι δὲν διεβιβάσθη διὰ τοῦ μητροπολίτου Θεσσαλονίκης Ρούφου, πρὸς ὃν καὶ ἔγραψε (19 Σεπτεμβρίου 419). Μετὰ τὴν ἀπάντησιν τοῦ Ρούφου ὁ Βονιφάτιος ἀνεγνώρισε τὸν Περιγένη ὡς μητροπολίτην Κορίνθου, ἀλλὰ πολλοὶ τῶν ἐπισκόπων τοῦ Ἰλλυρικοῦ διεμαρτύροντο κατὰ τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς μεταθέσεως τοῦ Περιγένους, ἄνευ γνώμης καὶ ἀποφάσεως τῆς ἐπαρχιακῆς συνόδου γενομένης.

Οἱ διαμαρτυρούμενοι εἶδρον ὑποστήριξιν παρὰ τῷ πατριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως Ἀττικῷ (406—425), πρὸς ὃν διετέλει εἰς διάστασιν ἡ Ἐκκλησία Ρώμης, ἔνεκα τῶν μονοφυσιτικῶν ζητημάτων. Ἐδημοσιεύθη δὲ διάταγμα τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδοσίου Β' (ἀπὸ 14 Ἰουλίου 421), καθ' ὃ οἱ ἐπίσκοποι τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἠδύνατο ἐν περιπτώσει ἀμφιβολιῶν ν' ἀπευθύνωνται πρὸς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως. Ἀμα τῇ δημοσιεύσει τοῦ διατάγματος τούτου οἱ ἐπίσκοποι Θεσσαλίας ἔδειξαν τάσεις ἀνεξαρτησίας ἀπὸ τοῦ ἐξάρχου Θεσσαλονίκης. Ἐχειροτόνησαν ἐπίσκοπόν τινα Μάξιμον καὶ καθήρεσαν τὸν ἐπίσκοπον Σαλτῶν (Φαρσάλων) Περέβιον. Οἱ δὲ διαμαρτυρούμενοι κατὰ τῆς αὐθαιρέτου ἐγκαταστάσεως τοῦ Περιγένους ἐν τῇ μητροπόλει Κορίνθου ἐζήτησαν τὴν ἀναθεώρησιν τῆς ὑποθέσεως αὐτοῦ παρὰ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ ἔξαρχος Θεσσαλονίκης προὐκάλεσεν ἐπιτιμήσεις τοῦ πάπα Ρώμης κατὰ τῶν Θεσσαλῶν ἐπισκόπων, ἄνευ ὅμως ἀποτελέσματος. Ὁ πάπας προσεκάλεσε πάντας τοὺς ἐπισκόπους εἰς Σύνοδον πρὸς ἐξέτασιν τοῦ ζητήματος Περιγένους καὶ πρὸς καθορισμὸν τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἐξάρχου Θεσσαλονίκης ὡς βικαρίου τοῦ Ρώμης· ὡσαύτως προὐκάλεσε καὶ τὴν ἐπέμβασιν τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Δύσεως Ὀνωρίου

παρὰ τῷ Θεοδοσίῳ Β' πρὸς ἀναστολήν τῆς ἰσχύος τοῦ διατάγματος τοῦ 421, ὄντως δὲ ἀνεστάλη πᾶσα κίνησις τῶν ἐπισκόπων τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος κατὰ τῆς ἐξαρχίας Θεσσαλονίκης καὶ δι' αὐτῆς κατὰ τῆς Ἐκκλησίας Ῥώμης· ἡ προκληθεῖσα ὑπὸ τοῦ πάπα σύνοδος δὲν συνεκροτήθη, ὁ δὲ Περιγένης ἔμεινεν ἀνενόητος ἐν Κορίνθῳ. Οὗτος μετὰ τὸν θάνατον τοῦ μητροπολίτου Θεσσαλονίκης Ρούφου καὶ τὴν ἐκλογὴν τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Ἀναστασίου (434—453), ἀπειράθη νὰ καταστήσῃ τὴν μητρόπολιν Κορίνθου αὐτοκέφαλον καὶ ἀνεξάρτητον ἀπὸ τῆς ἐξαρχίας Θεσσαλονίκης, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἡ Ἐκκλησία Κορίνθου εἶχεν ἀποστολικὴν καταγωγὴν καὶ ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν αὐτῆς τριάκοντα ἐπισκοπίας, ἐν οἷς ἦτο καὶ ἡ τῶν Ἀθηνῶν, ἡ δὲ περιοχὴ αὐτῆς διοικητικῶς ἀπετέλει ἰδίαν ἐπαρχίαν. Ἄλλ' ἠναγκάσθη ὁ Περιγένης νὰ ὑποχωρήσῃ, ἐν τῷ μεταξὺ δὲ καὶ οἱ ἐπίσκοποι Νέας Ἡπείρου ἀπετράπησαν ὑπὸ τοῦ πάπα Ῥώμης Κελεστίνου (422—432) ἀπὸ τοῦ νὰ καταδικάσωσιν ἐπίσκοπόν τινα, ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ ἐξάρχου Θεσσαλονίκης. Ὁ Λέων Α' (440—461) τῇ 6 Ἰανουαρίου 446 δι' ἐπιστολῆς ἔψεξε τὸν μητροπολίτην Κορίνθου Ἐρασίστρατον, ἐπιβαλόντα εἰς τὸν κλῆρον καὶ τὴν παροικίαν Θεσπιῶν ἀγνωστὸν τινα καὶ οὐχὶ εὐπρόσδεκτον κληρικόν. Ὡσαύτως ὑπερήσπισεν ἐνεργῶς τὸν Νικοπόλεως Ἀτικόν, καθ' οὗ ὁ Θεσσαλονίκης ἐπέβαλε πειθαρχικὴν ποινὴν ὑπερβολικῶς αὐστηράν.

Ταῦτα μαρτυροῦσι πόσον ἀνώμαλος ἦτο ἡ ἐξάρτησις τῶν μητροπόλεων τῆς Ἑλλάδος ἐκκλησιαστικῶς ἐκ Ῥώμης, ἐνῶ πολιτικῶς ἦσαν ἠνωμένοι μετὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οὐχὶ σπανίως ἐπίσκοποι τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος μεταβαίνοντες εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐζήτησαν τὴν λύσιν πολλῶν ζητημάτων παρὰ τοῦ ἐκεῖ πατριάρχου, δι' ἣν διεμαρτύροντο οἱ πάπαι Ῥώμης. Δυσχερεστέρα ἀπέβη ἡ θέσις τῶν ἐπισκόπων τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὸ λεγόμενον Ἀκακιανὸν σχίσμα. Κατὰ Ἰούλιον τοῦ 484 διεκόπησαν ἐντελῶς αἱ σχέσεις Ῥώμης καὶ Κωνσταντινουπόλεως, διότι ὁ μὲν Φῆλιξ Ῥώμης (483—492) ἀνεθεμάτισε τὸν Ἀκάκιον Κωνσταντινουπόλεως, οὗτος δὲ διέγραψε τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐκ τῶν διπτύχων. Πρὸς τὴν πράξιν τοῦ πάπα δὲν συνεμορφώθη ὁ Θεσσαλονίκης Ἀνδρέας, τὸ παράδειγμα δὲ αὐτοῦ ἠκολούθησαν καὶ οἱ ἐπίσκοποι τῆς Ἑλλάδος. Ὁ πάπας Γελάσιος Α' (492—496) παραδόξως πῶς ἐζήτησε νὰ προκαλέσῃ ἀντιπερισπασμὸν τῶν ἐπισκόπων τοῦ βορείου ἐκλατινισμένου Ἰλλυρικοῦ καὶ τῆς Δαρδανίας, οὓς ἀπέτρεψεν ἀπὸ πάσης σχέσεως μετὰ τοῦ ἐξάρχου Θεσσαλονίκης, τοῦ ἐξακολουθοῦντος νὰ μνημονεύῃ τὸν «αἰρετικόν» Ἀκάκιον, ἐπὶ δὲ τοῦ πάπα Ἀναστασίου Β' (496—498) διεκόπη πρὸς καιρὸν πᾶσα σχέσις τῶν ἐπισκόπων τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐν γένει τοῦ Ἰλλυρικοῦ μετ' αὐτοῦ. Ὁ διάδοχος τοῦ Ἀναστασίου Σύμμαχος (498—513) ἀπῆρθε τῷ 512 ἐπιστολὴν «τοῖς ἐπισκόποις, πρεσβυτέροις, διακόνοις, παντὶ τῷ κλήρῳ καὶ τῷ λαῷ τοῦ Ἰλλυρικοῦ, τῆς Δαρδανίας καὶ τῶν δύο Λακιδῶν»,

συνιστῶν ἔμμονήν εἰς τὴν ὀρθόδοξον πίστιν καὶ ὑποταγὴν εἰς τὴν ἀποστολικὴν ἔδραν τῆς Ρώμης.

Ἄλλ' ὁ τὸν Ἀνδρέαν διαδεχθεὶς ἑξαρχος Θεσσαλονίκης Δωροθέος (514—530) ἐτάχθη ἀναφανδὸν ὑπὲρ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ τοῦ βασιλέως Ἀναστασίου (491—518) ὑποστηριζόντων τὸν Μονοφυσιτισμὸν. Τεσσαράκοντα τότε ἐπίσκοποι τῆς Ἑλλάδος συνελθόντες εἰς σύνοδον, ἀπέστησαν τοῦ ἑξάρχου Θεσσαλονίκης καὶ συνετάχθησαν τῷ ἐπισκόπῳ Ρώμης. Καταδιωχθέντες ὁμῶς ἔνεκα τῆς ἀπειθείας των πρὸς τὸν ἑξαρχον Θεσσαλονίκης, παρεκάλεσαν τὸν πάπαν Ρώμης ἵνα ἐπεμβῇ ὑπὲρ αὐτῶν παρὰ τῇ αὐτῇ Κωνσταντινουπόλει. Ὁ πάπας Ὁρμόδασ (514—523) ἐπειτίμησε τὸν Θεσσαλονίκης, διότι ἐπίεξε ἰδίως τὸν Νικοπόλεως Ἰωάννην καὶ τοὺς λοιποὺς ἐπισκόπους τῆς Ἡπείρου, ἀπέστειλε δὲ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀντιπροσώπους πρὸς μεσιτείαν, ἀλλ' οὗτοι εὐσχήμως ἐξεδιώχθησαν. Τὰ πράγματα μετεβλήθησαν διὰ τῆς ἀναρρήσεως εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον Κωνσταντινουπόλεως τοῦ ὀρθοδόξου Ἰουστίνου, ὁ δὲ πάπας ἀναθαρρήσας ἤξλωσε δι' ἀπεσταλμένων νὰ ὑπογράψωσι λίβελλον πίστεως ὃ τε ἑξαρχος Θεσσαλονίκης καὶ οἱ λοιποὶ ἐπίσκοποι τῆς Ἑλλάδος. Ἄλλ' ἡ παρουσία τοῦ παπικοῦ ἀπεσταλμένου Ἰωάννου ἐν Θεσσαλονίκῃ προῦκάλεσε τὴν ἐξέγερσιν τοῦ λαοῦ ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ πρεσβυτέρου Ἀριστείδου. Ὁ ἀπεσταλμένος μόλις ἐσώθη, κρυβεὶς ἐν τῷ ναῶ, δύο ὑπηρέται αὐτοῦ ἐφονεύθησαν, ὡς καὶ ὁ οἰκοδεσπότης τῆς οἰκίας, ἐν ἧ' διέμενε. Τόσον ἀπεχθὴς ἦτο ἡ ἐκκλησιαστικὴ ξενοκρατία ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις. Καὶ ἐζήτησε μὲν ὁ πάπας τὴν τιμωρίαν τοῦ ἑξάρχου Θεσσαλονίκης Δωροθέου καὶ τοῦ πρεσβυτέρου Ἀριστείδου παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστίνου, ἀλλ' ἠρκέσθη εἰς ἔκφρασιν λύπης. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Δωροθέου μητροπολίτης καὶ ἑξαρχος Θεσσαλονίκης ἐξελέγη ὁ πρεσβύτερος Ἀριστείδης (530—535), ἀναγνωρισθεὶς ὡς βικάριος τῆς Ἁγίας Ἐδρας.

Νέα ἐπεισόδια ἀπέδειξαν πόσον ἐπιφαλῆ ἦσαν τὰ δικαιώματα τῆς Ἁγίας Ἐδρας ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Ἑλλάδος. Τῷ 531 ἐξελέγη ὑπὸ τῆς ἐπαρχιακῆς συνόδου τῶν ἐπισκόπων Θεσσαλίας μητροπολίτης Λαρίσης ὁ Στέφανος. Ἄλλ' ὁ ἐπίσκοπος Δημητριάδος Προβιανός, καίτοι μετὰ τῆς ἐκλογῆς καὶ μάλιστα ἐξεφώνησε καὶ τὸν πανηγυρικὸν λόγον ἐπὶ τῇ ἐκλογῇ τοῦ Στεφάνου, μεταβάς εἰς Κωνσταντινούπολιν μετ' ἄλλου ἐπισκόπου ἐκ Θεσσαλίας, κατήγγειλε πρὸς τὸν πατριάρχην Ἐπιφάνιον (520—535) τὸν Στέφανον, ὡς παρανόμως δῆθεν ἐκλεγέντα. Ὁ Ἐπιφάνιος κατέστησεν ὑπόδικον τὸν Στέφανον, εὐρισκόμενον τότε ἐν Θεσσαλονίκῃ, καὶ ἐκάλεσεν αὐτὸν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ὁ Στέφανος διεμαρτύρητο, λέγων ὅτι ὑπάγεται ὑπὸ τὸν πάπαν Ρώμης, ἀλλὰ διὰ τῆς βίας ἀπαχθεὶς εἰς Κωνσταντινούπολιν, καθηρέθη τοῦ ἐπισκοπικοῦ ἀξιώματος καὶ ἐφυλακίσθη, ἵνα μὴ μεταβῇ εἰς Ρώμην. Συνεπεία δὲ τῶν ἐπανειλημμένων ἐκκλήσεων τοῦ Στεφά-

νου πρὸς τὸν «πατέρα πατέρων, οἰκουμενικὸν πατριάρχην Βονιφάτιον», ὡς ὠνόμαζε τὸν ἐπίσκοπον Ρώμης, συνήλθεν ἐν Ρώμῃ τῇ 7 καὶ 9 Δεκεμβρίου 531 σύνοδος, εἰς ἣν ἐνεφανίσθησαν τρεῖς ἐκ Θεσσαλίας ἐπίσκοποι, διαμαρτυρόμενοι κατὰ τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως εἰς τὰ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Ἰλλυρικοῦ. Καὶ δὲν εἶναι μὲν γνωστὴ ἡ ἀπόφασις τῆς συνόδου, πάντως ὅμως ἠθωώθη ὁ Στέφανος, διότι ἐστάλη διαμαρτυρία εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἄλλ' οὐδεμία ἐδόθη προσοχὴ εἰς ταύτην, ἐχειροτονήθη δὲ νέος μητροπολίτης Λαρίσης ὁ Ἀχιλλᾶς, ὅστις ἀνεγνωρίσθη βραδύτερον καὶ ὑπὸ τοῦ πάπα Ρώμης Ἀγαπητοῦ (533—536) πληροφοροφθέντος ὅτι ὁ Ἀχιλλᾶς ἐχειροτονήθη κατὰ διαταγὴν τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ Α'.

Οὗτος, μετατοπίσας τὸ κέντρον τῆς διοικήσεως τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἀπὸ τῆς Θεσσαλονίκης εἰς τὴν ἐν τῇ ἰδιαιτέρῳ πατρίδι του Βεδεριανᾷ ἢ Ταυρήσιον, παρὰ τὰ Σκόπια, ἰδρυθεῖσαν νέαν πόλιν Ἰουστινιανὴν Α', ἴδρυσεν καὶ τὴν ἀρχιεπισκοπὴν Α' Ἰουστινιανῆς. Ὁ ἀρχιεπίσκοπος αὐτῆς περιέλαβεν ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν αὐτοῦ τὰς ἐπισκοπὰς ἀμφοτέρων τῶν Δακῶν, τῆς Πραιβαλέας, τῆς Δαρδανίας, τῆς Ἄνω Μυσίας καὶ τῆς Παννονίας, ἀνεγνωρίσθη δὲ καὶ ὡς βικάριος τῆς Ἁγίας Ἐδρας, χωρὶς νὰ καταργηθῇ τὸ ἀξίωμα τοῦτο διὰ τὸν μητροπολίτην καὶ ἑξαρχον Θεσσαλονίκης. Διὰ τοῦ νέου βικαριάτου ἐνισχύθη μᾶλλον ἡ ἐξουσία τοῦ πάπα Ρώμης ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Ἰλλυρικοῦ.

Ἄλλ' ἡ ξένη αὕτη ἔστω καὶ σκιώδης δικαιοδοσία ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἦτο λίαν ἀνώμαλος. Οὐδ' ἦτο δυνατόν νὰ λύωνται τὰ γενικώτερα ζητήματα αὐτῆς ὑπὸ τῆς μακρᾶν εὐρισκομένης ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς. Ὑπῆρξαν δὲ πολλαὶ περιπτώσεις, καθ' ἃς διεπράχθησαν σοβαρὰ ἀδικήματα ὑπὸ τοῦ παπικοῦ δικαστηρίου καὶ περιεφρονήθησαν δίκαιαι ἀποφάσεις τῶν ἐταρχιακῶν συνόδων τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Οὕτω λ. χ. ὁ μητροπολίτης Λαρίσης Ἰωάννης καθήρσεν τὸν ἐπίσκοπον τῶν Φθιωτικῶν Θηβῶν Ἀδριανόν. Οὗτος ἐποίησεν ἐκκλησίαν πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Α' Ἰουστινιανῆς Ἰωάννην, ὅστις ὅμως ἐπεκύρωσεν τὴν καθάρισιν. Ἄλλ' ὁ Ἀδριανός, ἀποταθεὶς πρὸς τὸν πάπαν Ρώμης Γρηγόριον Α' (590—604), ἠθωώθη παρ' αὐτοῦ καὶ ἀποκατεστάθη εἰς τὴν ἐπισκοπὴν. Τοιαῦται ἀθαιρέσιαι παρέλκον τὴν ἐκκλησιαστικὴν τάξιν. Καὶ ἡ μὲν ἀρχιεπισκοπὴ Α' Ἰουστινιανῆς κατηργήθη ἅμα τῷ θανάτῳ τοῦ Ἰδρυτοῦ αὐτῆς, ἐξητεῖτο δὲ κατάλληλος εὐκαιρία ὅπως καταργηθῇ καὶ ἡ ὅλως τυχαίως δημιουργηθεῖσα ξένη δικαιοδοσία τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Ἰλλυρικοῦ.

Μετά τινα ἔτη ἡ Μακεδονία ἐγένετο θέατρον ληστροικῶν ἐπιδρομῶν τῶν βαρβάρων, ἠπειλήθη δὲ νὰ καταληφθῇ ὑπ' αὐτῶν ἡ Θεσσαλονίκη, διὰ συστηματικῶν κατ' αὐτῆς ἐπιθέσεων σχεδὸν κατ' ἔτος ἀπὸ τοῦ 675 μέχρι τοῦ 681 ὑπὸ τῶν ἐγκατεστημένων ἐν Μακεδονίᾳ σλαυικῶν φύλων. Τῷ 675 ἐπολιορκήθη ἡ πόλις κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν μετὰ διετίαν δὲ ἐνε-

φανίσθησαν πρὸ τῶν τειχῶν αὐτῆς καὶ οἱ Ἄβαρες. Ἄλλα πᾶσαι αὐταὶ αἱ ἐπιθέσεις ἀπεκρούσθησαν ὑπὸ τῶν κατοίκων.

Ἡ εἰκονομαχία καὶ ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος. Κατὰ τὸν Ζ' αἰῶνα προέκυψε μέγα ζήτημα ἐκ τῆς ἀποπείρας τῶν αὐτοκρατόρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως περὶ τῆς προσκυνήσεως τῶν εἰκόνων, ἡ εἰκονομαχία, ὡς ὠνομάσθη, ἀσκήσαν μεγάλην ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν περαιτέρω πορείαν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Ἡ εἰκονομαχικὴ κίνησις ἤρξατο τὸ πρῶτον ἐν ταῖς μικρασιατικαῖς ἐπαρχίαις τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, ἐνεκολπώθη δὲ τὰς ἰδέας αὐτῆς ὁ αὐτοκράτωρ Λέων Γ' (711—741). Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἦτο ὁ Γερμανὸς Α' (715—730), εὐρείας μορφώσεως, ἠπίου δὲ καὶ εἰρηγικοῦ χαρακτήρος ἱεράρχης. Ὁ Λέων, μετὰ τινὰς προπαρασκευαστικὰς ἐνεργείας ἐν Κωνσταντινουπόλει τῶν εἰκονομάχων ἐπισκόπων Κωνσταντίνου Νακωλείας (παρὰ τὴν Φρυγίαν) καὶ Θωμᾶ Κλαυδιουπόλεως (παρὰ τὴν βόρειον Γαλατίαν), ἤρξατο ἀπὸ τοῦ 726 ζητῶν παρὰ τοῦ πατριάρχου Γερμανοῦ τὴν κατάργησιν τῶν εἰκόνων. Ὁ τελευταῖος ἀνθίστατο, ἡ δὲ ἀντίστασις αὐτοῦ ζωηροτάτην ἔσχεν ἀπήχησιν ἰδίως ἐν Ἑλλάδι, ἧς οἱ κάτοικοι ἀπεφάσισαν ν' ἀντιστῶσιν ἐνόπλιως κατὰ τοῦ εἰκονομάχου αὐτοκράτορος. Συνέβη δὲ τότε, κατὰ τὸ θέρος τοῦ 726, ὑποθυλάσσιος ἡφαιστειώδης ἔκρηξις, γενομένη αἰσθητῆ μέχρι τῶν παραλίων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ Μακεδονίας. Ἐκ τοῦ κέντρου τῆς ἐκρήξεως, μεταξὺ τῶν νήσων Θήρας καὶ Θηρασίας, ἀνεπήδησαν ὑπὲρ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης νέοι ὄγκοι, ἐνωθέντες μετὰ τῆς ἀρχαίας ἡφαιστειώδους νήσου Ἰεράς (Παλαιᾶς Καϋμένης). Τὸ φαινόμενον τοῦτο ἠρμηνεύθη ὡς ἐκδήλωσις θείας ὀργῆς, ὑπὸ μὲν τοῦ αὐτοκράτορος διὰ τὴν προσκύνησιν τῶν εἰκόνων, ὑπὸ δὲ τῶν εὐσεβῶν καὶ ὀρθοδόξων διὰ τὸν κατ' αὐτῶν πόλεμον.

Μῆνας τινὰς βραδυτέρον οἱ κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν Κυκλάδων («συμφωνήσαντες Ἑλλαδικοὶ τε καὶ οἱ τῶν Κυκλάδων νήσων» κατὰ τὸν χρονογράφον Θεοφάνη), ἐπανεστίασαν ἀναφανδὸν κατὰ τοῦ Λέοντος, ὑπὸ ἀρχηγοῦ τὸν Ἀγαλλιανόν, «τουρμάρχην» τῆς Ἑλλάδος, καὶ Στέφανον. Ἀνεκηρύχθη δὲ καὶ βασιλεὺς ἐν Ἑλλάδι ὁ Κοσμάς, ὅστις, παρασκευάσας ἱκανὰς στρατιωτικὰς δυνάμεις καὶ στόλον ἰσχυρόν, ἐπέπλευσεν ἐναντίον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἄλλ' ὁ στόλος κατεστράφη διὰ τοῦ ὑγροῦ πυρός, καὶ ὁ μὲν Ἀγαλλιανὸς ἐρρίφθη εἰς τὴν θάλασσαν, ὁ δὲ Στέφανος καὶ ὁ Κοσμάς παραδοθέντες ἀπεκεφαλίσθησαν¹. Οἰκτρῶς λοιπὸν ἡ ἐπανάστασις ἐκεῖνη ἀπέτυχε. Ὁ Λέων προσέβη τότε ἀνευδότως εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῶν σχεδίων αὐτοῦ, ἀναγκάσας τῷ 730 τὸν πατριάρχην Γερμανὸν εἰς παραίτησιν καὶ ἐκδοῦς τὸ πρῶτον κατὰ τῶν εἰκόνων διάταγμα. Ἀντίστη ὅμως κατὰ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ διατάγματος ὁ πάπας Ρώμης Γρηγόριος Γ' (731—741), συγ-

1. Θεοφάνους, Χρονογραφία, ἐκδ. Bonn. A, 623. Κεδρηός, A, 796.

καλέσας σύνοδον ἐν Ρώμῃ, κατὰ Νοέμβριον τοῦ 731, καὶ ἀποφανθεὶς ἐναντίον τῶν εἰκονομάχων. Τὰς ἀποφάσεις τῆς ἐν Ρώμῃ συνόδου ἔδει ν' ἀσπασθῆ καὶ ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, ὡς διατελοῦσα ὑπὸ τὴν ἀνωτέραν ἐποπτεῖαν τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης. Ἀλλὰ προλαμβάνων ὁ βασιλεὺς Λέων, κατήγγησε τῷ 732 διὰ διατάγματος πᾶσαν δικαιοδοσίαν τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἣν ἤνωσε διοικητικῶς μετὰ τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως. Οὕτω συνετελέσθη γεγονός ὑψίστης ἱστορικῆς σημασίας, διότι αἱ Ἐπαρχίαι τῆς Ἑλλάδος ἠνώθησαν καὶ ἐκκλησιαστικῶς μετὰ τῶν λοιπῶν τοῦ Κράτους Ἐπαρχιῶν, αἱ δ' ἐν αὐταῖς Μητροπόλεις ὑπῆχθησαν ὑπὸ τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον.

Τὸν κατὰ τῆς προσκυνήσεως τῶν εἰκόνων ἀγῶνα μετὰ τὸν Λέοντα ἐξηκολούθησεν ὁ διαδεχθεὶς αὐτὸν υἱὸς Κωνσταντῖνος Ε' (740—775) πολεμήσας ἰδιαζόντως τοὺς ἀμυνομένους τῆς προσκυνήσεως τῶν εἰκόνων μοναχοῦς. Ὁ Κωνσταντῖνος συνέξυξε τὸν διάδοχον αὐτοῦ Λέοντα Δ' (775—780) μετὰ τῆς ἐξ Ἀθηνῶν Εἰρήνης, τῆς οἰκογενείας Σαρανταπήχων, ἥτις Εἰρήνη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Λέοντος, ἀναλαβοῦσα τὴν κηδεμονίαν τοῦ υἱοῦ αὐτῆς Κωνσταντῖνου Στ' (780—797) προπαρεσκεύασε τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ὀρθοδοξίας. Εἰς τὴν συγκροτηθεῖσαν ὑπ' αὐτῆς τῷ 787 ἐν Νικαίᾳ Ζ' Οἰκουμενικὴν σύνοδον, ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ταρασίου (784—806), παρέστη ὁ Θεόφιλος Θεσσαλονίκης ὡς εἰς τῶν μητροπολιτῶν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ὁ Ἡλίας Γορτύνης μετὰ 9 ἐπισκόπων τῆς Κρήτης, Ἀναστασίου Κνωσοῦ, Θεοδώρου Ἡρακλείου, Ἰωάννου Ἀρκαδίας, Λέοντος Φοινίκης, Λέοντος Κισάμου, Ἐπιφανίου Λάμπης, Θεοδώρου Σουβρίτου, Ἐπιφανίου Ἐλευθέρας, Φωτεινοῦ Καντανίας. Ἐκ τῆς Ἠπείρου παρέστη ὁ Ἀναστάσιος Νικοπόλεως, ἐκ δὲ τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος μόνον ὁ Πέτρος Μονεμβασίας, ὁ τὰ μάλιστα διακριθεὶς καὶ τιμηθεὶς ὡς ἅγιος ἐν τῇ παροικίᾳ του, ὁ Ἀντόνιος Τροϋζήνος καὶ ὁ Φιλητὸς Ὠρεοῦ. Τέλος ἐκ τῶν νήσων ὁ Ἰωάννης Λήμνου, ὁ Γαβριὴλ Αἰγίνης, ὁ Λέων Ζακύνθου, ὁ Φίλιππος Κερκύρας καὶ Γρηγόριος τοποτηρητῆς Κεφαλληνίας. Ἡ σύνοδος κατεδίκασε τὴν εἰκονομαχίαν, ὥρισε δὲ τὴν τιμητικὴν προσκυνήσιν (οὐχὶ τὴν λατρείαν) τῶν ἱερῶν εἰκόνων. Πλὴν ἄλλων ἀγαθῶν ἔργων, αἵτινα ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας ἔπραξεν ἡ Εἰρήνη, ἔκτισε πολλοὺς ναοὺς ἐν τῇ ἰδιαιτέρᾳ πατρίδι αὐτῆς, ταῖς Ἀθήναις, ἐν οἷς καὶ τὸν λαμπρὸν ναὸν τῆς Θεοτόκου Γοργοεπηκόου (νῦν ἁγίου Ἐλευθερίου) ¹. Περὶ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἐκτίσθη καὶ ὁ ναὸς τῆς Θεοτόκου «*Καμουχαρέα*» ἢ «*Καπνικαρέα*». Σημειωτέον δ' ὅτι ὁ κατὰ τὴν Ζ' Οἰκουμενικὴν σύνοδον παραστὰς ὡς ἀντιπρόσωπος τῶν πατριαρχείων τῆς Ἀνατολῆς Θωμᾶς ἐγένετο ὕστερον μητροπολιτῆς Θεσσαλονίκης.

1. *Τ. Νερούτσου*, Χριστιανικαὶ Ἀθήναι, ἐν Δελτίῳ Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας, Γ, 30.

Τῷ 807 οἱ ἐν Ἀχαΐᾳ καὶ Ἀρκαδίᾳ ἐγκατεστημένοι Σλαῦοι, ἐπαναστάντες κατὰ τῶν Ἑλλήνων, ἐπολιόρκησαν τὰς Πάτρας, ἀλλ' ὑπέστησαν καταστροφὴν διὰ τολμηρᾶς ἐξόδου τῶν Ἑλλήνων κατοίκων ἐπικαλεσθέντων τὴν βοήθειαν τοῦ πολιούχου τῶν Πατρῶν ἁγίου Ἀνδρέου τοῦ ἀποστόλου¹. Τὸ γεγονός τοῦτο συνετέλεσεν εἰς νέαν ἀκμὴν τῆς πόλεως τῶν Πατρῶν. Ὁ ἐπίσκοπος αὐτῆς προεβιβάσθη εἰς μητροπολίτην, ὑπῆχθησαν δὲ ὑπ' αὐτὸν αἱ ἐπισκοπαὶ Μεθώνης, Λακεδαιμόνος καὶ Κορώνης. Σημειωτέον δὲ ὅτι ὁ Βασιλεὺς Νικηφόρος Α' (802—811) εἶχεν ἐκλέξει ὡς σύζυγον τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Σταυρακίου τὴν Ἀθηναίαν κόρην Θεοφανώ, ἀνειμὴν τῆς Βασιλίσσης Εἰρήνης, ἀλλ' ὁ Σταυράκιος ἐπὶ μικρὸν μόνον βασιλεύσας (811) ἐξεθρονίσθη, ἡ δὲ Θεοφανώ ἐτελεύτησε τὸν βίον ἔν τινι Μονῇ. Ἐπὶ Λέοντος Ε' (813—820) καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ Μιχαῆλ Β' Τραυλοῦ (825—829) καὶ Θεοφίλου (829—842), ἐφ' ὧν ἀνενεώθη ἡ εἰκονομαχία, ἀνεδείχθη μέγας πρόμαχος τῆς ὀρθοδοξίας ὁ ἅγιος Θεόδωρος Στουδίτης († 826)², οὐτινος ὁ ἀδελφός, Ἰωσήφ ὁ Ὑμνογράφος († 884), ἐκόσμησε τὸν ἀρχιερατικὸν θρόνον Θεσσαλονίκης. Ἡ ἐκ τῆς εἰκονομαχίας διαταραχὴ ἐπὶ τεσσαράκοντα περίπου ἔτη κατὰ τὴν δευτέραν ταύτην περιόδον τῆς ἑξακολουθήσασα ἔσχε ζωηρὰν ἀπήχησιν καὶ ἐν Ἑλλάδι, οἱ δὲ αὐτοκράτορες κατέβαλον πᾶσαν προσπάθειαν, ἵνα προλάβωσι νέας ἐνταῦθα ἀντιδράσεις. Ἀλλὰ παρὰ πᾶσας τὰς προσπάθειάς ταύτας καὶ τὰ βίαια μέτρα ἡ εἰκονομαχία δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιβληθῇ. Διὰ τὴν Ἑλλάδα σπουδαία ὑπῆρξεν ἡ ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας δρασίς τοῦ μοναχοῦ ἁγίου Γρηγορίου Δεκαπολίτου († 20 Νοεμβρίου 842), ὅστις ἐξ Ἰσαυρίας καταγόμενος καὶ ὑπὸ τῶν εἰκονομάχων καταδιωχθεὶς διέτρεξεν ἐπανειλημμένως τὰς ἑλληνικὰς πόλεις, εἰργάσθη δὲ ἰδίως ἐν Θεσσαλονίκῃ, ἔνθα καὶ προεἶπεν ἐξέγερσιν τινὰ τῶν Σλαύων, ἀπέθανε δὲ ἐν ΚΠόλει μικρὸν πρὸ τῆς ὀριστικῆς ἐπικρατήσεως τῆς ὀρθοδοξίας³.

Ἡ σύζυγος τοῦ Θεοφίλου Θεοδώρα, μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ, ὡς κηδεμὼν τοῦ ἀνηλικίου αὐτῆς υἱοῦ Μιχαῆλ Γ', παρεσκεύασε, μικρὸν κατὰ μίκρον, τὴν ὀριστικὴν ἐπικράτησιν τῆς ὀρθοδοξίας. Τῇ 11 Φεβρουαρίου 843 ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Μεθοδίου (843—846) συνήλθεν ἐν τῷ ναῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας σύνοδος, ἧτις ἐπισήμως ἀνεστήλωσε τὰς εἰκόνας. Ἐκτοτε ἡ ἡμέρα ἐκείνη, ἧτις ἦτο ἡ πρώτη Κυριακὴ τῆς πρὸ τοῦ Πάσχα τεσσαρακονθήμερου νηστείας, ἑορτάζεται ὡς «Κυ-

1. *Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου*, Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμᾶνον ΙΙΙ, σ. 217—20.

2. [Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου (Ἀρχ. Ἀθηνῶν), Ὁ ἅγιος Θεόδωρος Στουδίτης ἐν τῷ ἀγῶνι, αὐτοῦ ὑπὲρ τῶν ἱερῶν εἰκόνων. «Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζουπουδῶν» ΙΕ', (1939) σ. 3—37. Καὶ ἀνάτυπον. Ἐκ τῶν καταλοίπων].

3. Θ. Ἰωάννου, *Μνημεῖα ἀγιολογικά*, Βενετία 1886. *Fr. Dvornik*, *La vie de Saint Grégoire le Decapolite et les Slaves Macedoniens au IXe siècle*, Paris 1926.

ριακῇ τῆς ὀρθοδοξίας». Οὕτως ἔληξεν τὸ ζήτημα τῆς εἰκονομαχίας, λείψανα δὲ τινὰ εἰκονομάχων εἶχον ὑπολειφθῆ ἐν Κρήτῃ καὶ ἄλλαχοῦ.

Ἡ μεγαλόνησος αὕτη μετὰ τινὰ χρόνον (825) κατελήφθη, δυστυχῶς, ὑπὸ ληστοπειρατῶν Ἀράβων (Σαρακηνῶν) οἵτινες ἐξ αὐτῆς ὀρμώμενοι ἔληελίτουν τὰς παραλίους ἑλληνικὰς πόλεις τοῦ Αἰγαίου καὶ τὰς ἐν αὐτῷ νήσους. Ὁ Χριστιανισμὸς κατεπίεσθη ὑπὸ τῶν φανατικῶν μουσουλμάνων μέγχοις ἑξαφανισμοῦ ἐν Κρήτῃ. Ὁ μητροπολίτης Γόρτυνος Κύριλλος Β΄ συλληφθεὶς ἐθανατώθη, διότι δὲν ἐδέχθη τὸν ἰσλαμισμὸν. Ὁ μητροπολιτικὸς ναὸς τοῦ Ἀπ. Τίτου κατεστράφη. Ὡσαύτως δ' ἐθανατώθησαν καὶ οἱ λοιποὶ Ἐπίσκοποι καὶ ὅσοι τῶν κατοίκων δὲν ἐξισλαμίσθησαν. Οὕτως ἐφαίνετο ἐπικρατήσας ὁ ἰσλαμισμὸς ἐν Κρήτῃ. Ἀλλὰ μετὰ πάροδον ἑτῶν τινῶν ἢ νήσος ἀπλευθερώθη (961), ἀποδοθεῖσα καὶ πάλιν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Αὐτοκρατορίαν τοῦ Βυζαντίου καὶ εἰς τὸν Χριστιανισμὸν. Μεσοῦντος τοῦ Θ' αἰῶνος (849) ἐξηγέρθησαν οἱ ἐπὶ τῶν δυτικῶν κλιτύων τοῦ Ταυγέτου οἰκοῦντες Μελιγγοὶ καὶ Ἐζερίται, ἀλλ' ὑπεχώρησαν ὑποχρεωθέντες νὰ πληρώσωσι φόρους ἀναλόγους πρὸς τοὺς πόρους των. Ἡ Ἐκκλησία διὰ τῆς ἰδρύσεως θρησκευτικῶν κέντρων συνετέλεσεν εἰς τὴν βαθμιαίαν αὐτῶν ἐξελήνισιν.

Ἡ εἰκονομαχία, πρὸς τοῖς ἄλλοις, ἐχρησίμευσεν, ὡς εἶπομεν, ὡς ἐξωτερικὴ ἀφορμὴ πρὸς κατάργησιν τῆς ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος δικαιοδοσίας τῶν παπῶν τῆς Ρώμης. Οὗτοι δὲ ἀπεπειράθησαν πολλάκις ν' ἀνακτήσωσι τὴν ἐπὶ τοῦ Ἰλλυρικοῦ σκιάδῃ δικαιοδοσίαν, ἀλλὰ δὲν ἐπέτυχον. Ἦδη ὁ πάπας Ἀδριανὸς Α' (772—795), προσκληθεὶς νὰ συμμετάσχῃ τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς συνόδου, ἤξιώσε παρὰ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ταρασίου τὴν ἀπόδοσιν τοῦ Ἰλλυρικοῦ, ἀλλὰ δὲν ἐλήφθη ὑπ' ὄψιν ἡ ἀξίωσις αὐτοῦ. Ἐντονώτερον ἐπανελάβεν αὐτὴν ὁ πάπας Νικόλαος Α' (858—867) πρὸς τὸν πατριάρχην Φώτιον Α' (858—867, 877—886), ὅστις ἐπιστείλας πρὸς τὸν πάπαν ἀπέδειξεν ὅτι «τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ μάλιστα τὰ περὶ ἐνοριῶν δίκαια ταῖς πολιτικαῖς ἐπικρατεῖαις καὶ διοικήσεσι συμμεταβάλλεσθαι εἴωθεν». Αἱ ἐπαρχίαι τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, πολιτικῶς οὔσαι ἠνωμένοι μετὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, κατ' ἀνάγκην ἔδει νὰ ἐξαοτῶνται ἐκκλησιαστικῶς ἐξ αὐτῆς. Ἡ ἐπὶ Φωτίου συνελθούσα μεγάλη σύνοδος τοῦ 879—880 κατεκύρωσεν ὀριστικῶς εἰς τὴν Ἐκκλησίαν Κωνσταντινουπόλεως τὰ ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος δίκαια, ἅτινα ἀνεγράφησαν μετὰ μικρὸν (884) καὶ ἐν τῷ κώδικι τῶν «Βασιλικῶν».

Νέαι διοικητικὴ ὀργάνωσις τῆς Ἐκκλησίας. Διὰ τῆς διοικητικῆς ἐνώσεως τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος μετὰ τοῦ Οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου κατηργήθη ἡ ἐξουχία Θεσσαλονίκης, ἐξισωθείσης τῆς μητροπόλεως Θεσσαλονίκης πρὸς τὰς λοιπὰς μητροπόλεις. Αἱ μητροπόλεις τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἐθεωρήθησαν ἴσαι πρὸς ἀλλήλας, ἐπομένως ἀπέβαλε τὴν ἰδιάζου-

σάν θέσιν αὐτῆς καὶ ἡ μητρόπολις Κορίνθου. Κατὰ τὴν ἐπελθοῦσαν δὲ νέαν διοικητικὴν ὀργάνωσιν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, εἰς τὰς πέντε παλαιὰς μητροπόλεις προσετέθησαν νέαι τοιαῦται καὶ ἀρχιεπισκοπαί. Ἐν ταῖς «Ἀναγραφαῖς» τῶν ἐπισκοπῶν τοῦ Θ' αἰῶνος ἐμφανίζεται τὸ ἑξῆς διάγραμμα τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐπαρχιῶν τῆς Ἑλλάδος¹:

Μητροπόλεις καὶ ἐπισκοπαὶ αὐτῶν: α') Θεσσαλονίκης μετὰ 5 ἐπισκοπῶν: Κίτρους, Βερροίας, Δραγουβιτίας, Σερβίων, Κασσανδρείας. β') Κορίνθου μετὰ 6 ἐπισκοπῶν: Δαμαλᾶ, Ἄργους, Μονεμβασίας, Ζακύνθου, Ζημυναῖς, Μαΐνης. γ') Ἀθηνῶν μετὰ 10 ἐπισκοπῶν: Εὐδρίπου, Διαυλείας, Κορωνείας, Ἄνδρου, Ὄρειου (Ὄρσοῦ), Σκύρου, Καρύστου, Πορθμοῦ, Αὐλῶνος, Σύρας. δ') Κρήτης μετὰ 12 ἐπισκοπῶν: Γορτύνης, Κνωσοῦ, Ἄρκαδίας, Χερσονήσου, Αὐλοποτάμου, Ἄγριου, Λάμπης, Κυδωνίας, Ἱερᾶς Πέτρας, Σητείας, Κισσάμου. ε') Πατρῶν μετὰ 4 ἐπισκοπῶν: Λακεδαιμονίας, Μεθώνης, Κορώνης, Βολαίνης. στ') Λαρίσης μετὰ 10 ἐπισκοπῶν: Δημητριάδος, Φαρσάλου, Θανυμακοῦ, Ζητουνίου, Ἐξεροῦ, Λοιδορικίου, Τρίκκης, Ἐχίγιου, Κολύδρου, Σταγῶν. ζ') Ναυπάκτου (Νικοπόλεως) μετὰ 8 ἐπισκοπῶν: Βουνδίτζης, Ἄετοῦ, Ἀχελφού, Ρογῶν, Ἰωαννίνων, Φωτικῆς, Ἀδριανουπόλεως, Βοθρωτοῦ. η') Φιλίππων μετὰ 6 ἐπισκοπῶν: Πολυστύλου, Βελικείας, Χριστουπόλεως, Σμολαίων, Καισαροπόλεως, Ἀλεκτροπόλεως. θ') Νέων Πατρῶν (Ἐπάτης) μετὰ τῆς ἐπισκοπῆς Μαρμαριτζάνων.

Ἀρχιεπισκοπαί: α') Σερωῶν, β') Λευκάδος, γ') Θηβῶν, δ') Αἰγίνης, ε') Κερκύρας.

Εἰς τὰς ἀνωτέρω μητροπόλεις διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου Φωκά ἀπελευθερώσεως τῆς Κρήτης ἀπὸ τῶν Ἀράβων προσετέθη καὶ ἡ μητρόπολις Γορτύνης, ἔχουσα 12 ἐπισκοπὰς, κατὰ δὲ τὸν Ι' αἰῶνα ἀνεβίωσεν ἡ ἀρχιεπισκοπὴ Α' Ἰουστινιανῆς, ἐκ πλάνης μᾶλλον συνταυτισθεῖσα μετὰ τῆς ὑπὸ τῶν Βουλγάρων τὸ πρῶτον ἰδρυθείσης ἀρχιεπισκοπῆς Ἀρχίδος. Ἐπὶ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ (1081—1118) προήχθησαν εἰς μητροπόλεις αἱ ἀρχιεπισκοπαὶ Θηβῶν, Σερωῶν, Κερκύρας καὶ προσετέθησαν νέαι μητροπόλεις Χριστιανουπόλεως (Ἀρκαδίας), Λακεδαιμονίας, Παροναξίας, τῆς τελευταίας ἀποσπασθείσης ἐκ τῆς μητροπόλεως Ρόδου, ἀφ' ἧν τῶς ὑπέκειτο. Ἐπὶ τοῦ Μανουῆλ Κομνηνοῦ (1143—1180) ὑπὸ τὴν μητρόπολιν Νέων Πατρῶν (Ἐπάτης) ὑπήχθησαν αἱ ἐπισκοπαὶ Μαρμαριτζῶν, Βελᾶς καὶ Ἁγίας, ὑπὸ δὲ τὴν μητρόπολιν Θηβῶν αἱ ἐπισκοπαὶ Κανάλων, Ζαχατόβου, Καῖστορίου, Τριχίων, Πλατάνων. Τέλος ἐπὶ τοῦ Ἰσαὰκ Ἀγγέλου (1186—1196), προήχθη εἰς μητρόπολιν καὶ ἡ ἀρχιεπισκοπὴ Ἄργους, ἦν χρόνον τινα πρότερον (τέλος τοῦ Θ' καὶ ἀρχὰς τοῦ Ι' αἰῶνος) εἶχε κοσμήσει ὁ ἅγιος ἐπίσκοπος Πέτρος ὁ θαυματουργός, ὡς θὰ ἴδωμεν.

1. Le Quien, Oriens Christianus II, 1, ἐξ. Hopf, I, 116.

Ὁ μοναχικὸς βίος. Καταφανὴς καθίστατο ἡ ἐπελθοῦσα ἐν τῇ ἐσωτερικῇ ζωῇ τῆς Ἐκκλησίας μεταβολή, διὰ τῆς ἐνώσεως αὐτῆς μετὰ τοῦ Οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου. Καθ' ἣν ἐποχὴν συντελεῖται τὸ γεγονός τοῦτο, παρατηρεῖτο κινήσεις τις πρὸς ἀνάπτυξιν ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς ἐλληνικαῖς χώραις τοῦ ἐκ τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν ἐκτοπιζομένου μοναχικοῦ βίου. Διετηρήθη οὗτος μόνον ἐν Ἱεροσολύμοις παρὰ τὸν Πανάγιον Τάφον διὰ τῆς Ἀγιοταφικῆς Ἀδελφότητος καὶ ἐπὶ τοῦ ὄρους Σινᾶ, ἐν τῇ ἐνδόξῳ μονῇ τῆς Ἀγίας Αἰκατερίνης, ἀλλ' ἐν Αἰγύπτῳ, τῇ κοιτίδι αὐτοῦ, καὶ τῇ Συρίᾳ ἐξηφανίσθη. Πρὸς καιρὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἔνθα ἤκμαζεν ὁ μοναχικὸς βίος, κέντρον ἔχων τὴν περιώνυμον μονὴν τοῦ Στουδίου, κατεπιέσθη ὑπὸ τῆς εἰκονομαχίας, πολλοὶ δὲ τῶν μοναχῶν ἀπεδήμησαν εἰς τὴν Ρώμην καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἰταλίας, ἰδίως δ' ἐν τῇ Μεγάλῃ λεγομένη Ἑλλάδι, ἐν ἣ ἦνθησεν ἔκτοτε καὶ ἤκμασεν ὁ ἐλληνικὸς χριστιανικὸς μοναχικὸς βίος. Πῶς δὲ καὶ παρὰ τίνος οὗτος τὸ πρῶτον εἰσῆχθη εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος, δὲν εἶναι γνωστὸν. Ἀλλ' ἀπὸ τῶν πρώτων ἡδὴ αἰῶνων ἀναφέρονται μοναί τινες, ὡς ἡ τῆς Καισαριανῆς τῶν Ἀθηνῶν, ὑφιστάμεναι ὡς κέντρα πνευματικά. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα ἐν τῇ ἐν Μεγαρίδι πολίχῃ Παγῶν ἢ Πηγῶν, κειμένη παρὰ τὴν ἀκτὴν τοῦ Ἀλκυονικοῦ κόλπου (ἀνατολικῶς τῆς ἄκρας Ὀλμιῶν), ὑπῆρχε γυναικεία μονή. Διελθὼν τῆς μονῆς (μετὰ τὸ 485) εἰς τῶν ἀδελφῶν τοῦ αὐτοκράτορος Ζήνωνος Λογγῖνος ὀνόματι, διέπραξε, κατὰ πληροφορίας τοῦ χρονογράφου Μαλάλα, πολλὰς ἀνοσιουργίας.

Μετὰ τὴν θύελλαν τῆς εἰκονομαχίας ἤρξατο ζωηροτέρα κινήσις τοῦ μοναχικοῦ βίου ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Ἑλλάδος. Ἦδη εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Βασιλῆως Θεοφίλου (829—842) ἀνάγεται ὑπὸ ἀρχαίας παραδόσεως ἡ ἰδρυσις τῆς Μονῆς Προυσοῦ εἰς τὰς δυσπροσίτους χαράδρας τῆς Αἰτωλίας καὶ Ἀκαρνανίας. Ὡς πρώτη βᾶσις τῆς Μονῆς ἐχρησίμευσεν σπήλαιόν τι ἐν ᾧ διέμενον οἱ μοναχοί, ἀλλὰ σὺν τῷ χρόνῳ ᾠκοδομήθη ἡ μεγάλη Μονή, χρησιμεύουσα ἔκτοτε ὡς σπουδαῖον θρησκευτικὸν κέντρον διὰ τὰς περὶ αὐτὴν Ἐπαρχίας καὶ τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα. Ἡ Μονὴ ὑπήγετο ὑπὸ τὴν Ἐπισκοπὴν Λιτζᾶς καὶ Ἀγραίων, μεταγενεστέρως δ' ἐγένετο Σταυροπηγιακὴ¹. Τῷ 840, ἐμπροσθείσης τῆς παρὰ τὰ Καλάβρυτα ἀρχαίας μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου, μεγάλῃν ἐχούσης ὁμοιότητα πρὸς τὴν Μονὴν Προυσοῦ, διεσώθη ἐν αὐτῇ μόνῃ ἡ εἰκὼν τῆς Θεοτόκου, ἣτις, κατὰ τὴν παράδοσιν, εἶναι ἔργον τοῦ εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ, κηρύξαντος ἐν Ἑλλάδι. Ἡ εἰκὼν αὕτη εἶχεν εὐρεθῆ τὸ πρῶτον τῷ 315 ὑπὸ τινος ποιμενίδος κόρης, Εὐφροσύνης καλουμένης, ἐν ᾧ τόπῳ ἐκτίσθη ἡ μόνῃ ὑπὸ τῶν ὁσίων Συμεῶν καὶ Θεοδώρου.

1. Σπ. Λάμπρον, Κατάλογος τῶν κωδικῶν τῆς ἱερᾶς Μονῆς Προυσοῦ, «Ν Ἑλληνομνήμων» I, 1913, σ. 289. Σαραφίμ Ἐπισκόπου Εὐρυτανίας, Ἡ Μονὴ Προυσοῦ, «Ἱερὸς Σύνδεσμος» IB. 1909, ἀριθμ. 90, σ. 3 ἐξ.

Κατὰ τὸν ἐμπρησμόν τῆς μονῆς, ἐπειδὴ ἐκινδύνευε καὶ ἡ ἱερὰ εἰκὼν, ἕνεκα τοῦ διεξαγομένου τότε ὑπὸ τοῦ εἰκονομάχου αὐτοκράτορος Θεοφίλου διωγμοῦ κατὰ τῶν εἰκόνων, οἱ μοναχοὶ παραλαβόντες αὐτὴν περιεπλανήθησαν ἐπὶ τινα χρόνον ἀνὰ τὰς Πάτρας καὶ τὸ Ἄγιον. Κατὰ τὴν ἐπάνοδον, μετὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν τῆς μονῆς, διενυκτέρευσαν ἐν τόπῳ ἀπέχοντι τέσσαρας ὥρας ἀπ' αὐτῆς, πλησίον τοῦ ποταμοῦ Σελινοῦντος, ὅπου ὑπῆρχε πλατάνος, κοῖλον ἔχουσα κορμόν. Ἐν τῷ κοιλώματι αὐτῆς ἐναπέθησαν τὴν νύκτα τὴν ἱερὰν εἰκόνα, τῇ δ' ἐπαύριον εἶδον αὐτὴν ἐν τῷ κοιλώματι ἐντετυπωμένην αὐτομάτως. Ἐκτοτε οἱ κατοικοὶ τῆς ἐγγυς κώμης Κλαπατσούνης μετεποίησαν τὸ κοιλῶμα τῆς πλατάνου εἰς ναῖδιον, ἐν ᾧ διατηρεῖται τὸ ἀποτύπωμα τῆς εἰκόνης «*σῶν καὶ ἀκραιφνῆς*», κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ «*Κητορικοῦ*» τῆς μονῆς.

Ἐτη τινὰ βραδύτερον, ἦτοι τῷ 874, ἐκτίσθη ὑπὸ τινος Λέοντος, πρωτοσπαθαρίου, ἐπὶ τῶν ἑρειπίων τοῦ Ὀρχομενοῦ Βοιωτίας ὁ μοναστηριακὸς ναὸς τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου. Περὶ τὴν αὐτὴν δ' ἐποχὴν (περὶ τὸ 812—892) ἤκμασεν ἐν Θεσσαλονίκῃ ἡ ἀγία Θεοδώρα¹. Αὐτὴ κατήγετο ἐξ Αἰγίνης καὶ ἦτο θυγάτηρ τοῦ Ἀντωνίου, Πρωτοπρεσβυτέρου τῆς ἐκεῖ Ἐκκλησίας. Ἐν Αἰγίνῃ ὑπῆρχον Μοναὶ διεκρίθη δ' ἐν ἀρχῇ τοῦ Θ' αἰῶνος ἡ ἀγία Ἀθανασία ἡγουμένη Μονῆς τινος, τὴν μνήμην δὲ αὐτῆς γεραίρει ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία ἐτησίως τῇ 18 Ἀπριλίου². Μετὰ τὸν θάνατον τῆς μητρὸς τῆς Θεοδώρας Χρυσάνθης, ὁ πατὴρ τῆς Ἀντωνίας προσῆλθεν εἰς τὸν μοναχικὸν βίον, παρέδωκε δὲ τὴν θυγατέρα του εἰς τινα συγγενῆ ὡς κηδεμόνα, ὅστις ἐμνήστευσεν αὐτὴν, ἄγουσαν τὸ 7ον ἔτος τῆς ἡλικίας τῆς. Ἀλλὰ τῷ 826, ἕνεκα ἐπιδρομῆς Σαρακηνῶν, ἠναγκάσθη ἡ Θεοδώρα μετὰ τῶν συγγενῶν τῆς νὰ μετοικήσῃ εἰς Θεσσαλονίκην, ὅπου ἐν ἡλικίᾳ 25 ἐτῶν χηρεύσασα τῷ 837, προσῆλθεν εἰς τὸν μοναχικὸν βίον καὶ εἰσῆλθη εἰς τὴν παρὰ τὴν Θεσσαλονικὴν μονὴν τοῦ ἀγίου Στεφάνου. Ἐν αὐτῇ διέμεινεν ἐπὶ 55 ἔτη, μέχρι τοῦ θανάτου αὐτῆς (892), παραδοθεῖσα εἰς αὐστηροτάτας

1. Ἐπ. Ἀρσενίου, Βίος καὶ ἀγῶνες τῆς ἀγ. Θεοδώρας Θεσσαλονίκης Iurjev 1899, σ. 1—36. Τὸν βίον τῆς ἀγ. Θεοδώρας συνέταξεν ὁ Θεσσαλονίκης Νικόλαος Καβάσιλας (περὶ τὸ 1350) ἐδημοσίευσαν δὲ αὐτὸν οἱ Βελλανδιστοὶ ἐν Acta Sanctorum. Ἀλλ' ἐν κώδικι τῆς Μόσχας διεσώθη ἀρχαιότερος βίος συνταχθεὶς ἀπὸ τῆς κατὰ στροφῆς τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν (904) ὑπὸ τινος ἀνωνύμου Θεσσαλονικέως, B. Basilievskij, Ἑλληνικὸς κώδιξ τῆς Συνοδικῆς Βιβλιοθήκης Μόσχας, ἐν τῷ περιοδ. Ἐφημερὶς τοῦ Ὑπουργείου δημοσίας ἐκπαιδείσεως, Πετροῦπλις, Νοέμβριος, 1856, τομ. 248 Ἄτερον βίον συνταχθέντα ὑπὸ Γρηγορίου κληρικοῦ, ἴδε Ed. Kurtz, Des Klerikers Gregorios Bericht über Leben, Wunderthaten und Translation der hl. Theodora von Thessalonisch, nebst der Metaphrase des Johannes Staurakios. Mémoires de l'Académie Impériale des Sciences de Saint-Petersbourg, VIIe serie ch. hist. philol. VI. 1 1—36.—B. A. G.², 246.

2. Περὶ τῆς ἀγ. Ἀθανασίας βλ. Ἐρησικευτ. Ἐγκυκλοπαιδείαν, Α' 333—4. Bibl. hag. Gr.² 27.

δοκίσεις καὶ προκαλέσασα τὸν γενικὸν θαυμασμόν. Μετὰ τὸν θάνατόν της ἀνεδείχθη θαυματουργὸς καὶ «*μυροβλύτις*», ἡ δὲ μνήμη αὐτῆς τελεῖται τῇ 29 Αὐγούστου. Παρὰ τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας ἐν Θεσσαλονίκῃ διασφύζεται ἔτι καὶ νῦν ναὸς εἰς μνήμην τῆς ἁγίας Θεοδώρας, προφανῶς Ἰδρυθεὶς ἐπὶ τοῦ τάφου αὐτῆς, ὅπου ἄλλοτε εὕρισκετο ἡ μονὴ τοῦ Ἁγίου Στεφάνου.

Περὶ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν διεκρίθη ὁ Θεσσαλονικεὺς ὄσιος Εὐθύμιος, μονάσας κατ' ἀρχὰς ἐπὶ τοῦ Μουσικοῦ Ὀλύμπου καὶ εἶτα ἐν Θεσσαλονίκῃ, ὡσαύτως διεκρίθη ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κερκύρας ἅγιος Ἀρσένιος, ὅστις αἰχμαλωτισθεὶς κατὰ τινα ἐπιδρομὴν τῶν Βουλγάρων (929) καταλαβόντων τὴν Νικόπολιν καὶ ἐξ αὐτῆς ὀρμηθέντων ἀπελυτρώθη ὑπὸ τῶν ἀνδρείων νησιωτῶν. Ἡ δρᾶσις τοῦ ἁγίου Ἱεράρχου ὑπῆρξεν εὐεργετικωτάτη ἐν τῇ νήσῳ¹.

Ταῦτοχρόνως ἐμορφοῦτο μέγα περιόκουστον μοναστικὸν καὶ πνευματικὸν κέντρον, ἐν τῷ Ἁγίῳ Ὄρει Ἄθῳ. Περὶ τὸ 865 ὁ ὄσιος Εὐθύμιος μετέβη τὸ πρῶτον εἰς Ἅγιον Ὄρος, εἰς δὲ ἐμόναζον ὁ Πέτρος Ἀθωνίτης καὶ ὁ Ἰωάννης Κολοβός, ὡς ἀναχωρηταί. Ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος ὁ Ἀθωνίτης διὰ τῆς ὑπ' αὐτοῦ Ἰδρυθείσης Μεγίστης Λαύρας ὠργάνωσεν ἐπὶ νέων βάσεων τὸν μοναχικὸν βίον τοῦ Ἁγίου Ὄρους. Ὁ Ἀθανάσιος ὑπῆρξε μαθητὴς Μιχαὴλ τοῦ Μαλεῖνου, ἡγουμένου τῆς ἐν τῷ ὄρει Κοινῆ τοῦ Ὀλύμπου μονῆς, φίλος καὶ σύμβουλος τοῦ Νικηφόρου Φωκά, ὅστις ὡσαύτως ἐσκόπει νὰ μονάσῃ μετ' αὐτοῦ καὶ τοῦ ὄσιου Νίκωνος τοῦ «*Μετανοεῖτε*». Τῷ 960 συνώδευσαν τὸν Νικηφόρον Φωκᾶν οἱ δύο οὗτοι φίλοι αὐτοῦ κατὰ τὴν εἰς Κρήτην ἐκστρατείαν καὶ εἰργάσθησαν ἀποστολικῶς μεταξὺ τῶν ἐν αὐτῇ ὑπολειφθέντων Μουσουλμάνων Ἀράβων.

Καὶ ὁ μὲν Νίκων, ὡς περαιτέρω θὰ ἴδωμεν, ἦλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὁ δὲ Ἀθανάσιος μεταβὰς εἰς Ἅγιον Ὄρος τῷ 962, τῇ ἀρωγῇ τοῦ Νικηφόρου Φωκά, ἴδρυσεν τὴν Λαύραν καὶ καθώρισεν τὸν κοινοβιακὸν βίον, καθ' οὗ ἀντέδρασαν οἱ παλαιοὶ ἀναχωρηταὶ τοῦ Ἁγίου Ὄρους. Τῷ 969 ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος ἐξέδωκε τὸ διὰ τὴν Λαύραν κτητορικὸν τυπικόν, στηριζόμενον ἐπὶ τῶν διατάξεων τοῦ ἁγίου Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου. Ὑπεστήριξαν δὲ τὸ ἔργον τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου, ἐκτὸς τοῦ Νικηφόρου Φωκά, καὶ ἄλλοι αὐτοκράτορες ὡς ὁ Ἰωάννης Τσιμισκῆς (969—976) καὶ Ρωμανὸς Γ' (1028—1034). Τὸ δὲ ἐν ἔτει 972 ἐκδοθὲν τυπικὸν τοῦ Ἰωάννου Τσιμισκῆ ἐκανόνισε τὰ κατὰ τὴν μοναστικὴν κοινότητα τοῦ Ἁγίου Ὄρους, ἀποτελουμένην ἐξ ἐρημιτῶν καὶ κοινοβιατῶν, διοικουμένην δὲ ὑπὸ τῆς συνάξεως τῶν ἡγουμένων καὶ τοῦ καλουμένου *Πρώτου*, τοῦ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος διοριζομένου. Τὰ προνόμια τῆς Λαύρας ἐκύρωσεν ὁ αὐτοκράτωρ Βασίλειος Β' Βουλγαροκτόνος τῷ 976 διὰ χρυσοβούλλου, χαρίσας εἰς αὐτὴν ἱερὰ λειψανα καὶ ἐτησίας εἰσφορὰς ἐκ τοῦ δημοσίου Ταμείου. Τῷ 1000 ὁ ἅγιος Ἀθανά-

1. Σπ. Λάμπρου, Κερκυραϊκὰ ἀνέκδοτα, Ἐν Ἀθήναις 1882. Σπ. Παπαγεωργίου, Περὶ τοῦ ἁγίου Ἀρσενίου μητροπολίτου Κερκύρας, Ἐν Κερκύρῃ 1872.

σιος ἐτελεύτησεν ὁσίως τὸν βίον, ἐξηκολούθησε δὲ τὸ ἔργον αὐτοῦ ὁ ἡγούμενος τῆς Λαύρας Εὐστράτιος.

Ὅττω ὁ Ἅθως καθίστατο ὄρος ἅγιον καὶ κέντρον ἐπιφανέστατον τοῦ μοναχικοῦ βίου, εἰς αὐτὸ δὲ συνέρρεον οὐ μόνον Ἕλληνες ἀλλὰ καὶ ἕτεροι ὀρθόδοξοι, ὡς οἱ Ἰβήρες, ἰδρῦσαντες ἐν τέλει τοῦ Ι' αἰῶνος τὴν Μονὴν τῶν Ἰβήρων. Ἐκτὸς δὲ τῆς μονῆς ταύτης ἰδρῦθήσαν αἱ μοναὶ Βατοπεδίου, Ξηροποτάμου, Ξενοφώντος, Ξηροκάστρου, Ζωγράφου, Καρυῶν, Μακροῦ, Κουτλουμουσίου, Κωνσταμονίτου, Τροχαλαῖ, Σκοποῦ, Βουλευτηρίου Κολοβού, Χαρζαναῖ, Σταυρονικήτα, Ἐσφιγμένου, Ζυγοῦ, Σικελοῦ, Φιλοθέου, Ἀμαλφινῶν καὶ πολλαὶ ἄλλαι, ἐνισχυόμεναι οὐ μόνον ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου, ἀλλὰ καὶ ξένων ἡγεμόνων. Ἀπηγορεύθη δὲ ἡ εἴσοδος θήλειος εἰς Ἅγιον Ὄρος (τὸ «ἄβατον») καὶ μικρῶν παιδῶν. Πᾶσαι αἱ μοναὶ ἀπετέλεσαν ἕκτοτε ἰδίαν μοναχικὴν πολιτείαν, διεκομμένην ὑπὸ αὐστηρῶν διατάξεων¹. Ἀρχομένου τοῦ Ι' αἰῶνος ἤκμασεν ἐν Πάρῳ ἡ ἐκ Μηθύμνης τῆς Λέσβου καταγομένη ἁγία Θεοκτίστη².

Ἰδιαζόντως ὑπεστήριξε τὸν μοναχικὸν βίον ἡ οἰκογένεια τῶν Κομνηνῶν, κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα. Τῇ ἀρωγῇ αὐτῶν ἰδρῦθη τῷ 1079 ἐν τῇ νήσῳ Πάτμῳ, ἐν ᾗ τόπω ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης εἶδε τὴν Ἀποκάλυψιν, καὶ παρ' αὐτὸν ἡ ἕκτοτε σωζομένη βασιλικὴ μονή. Ὁ ἅγιος Χριστόδουλος κατὰ τινα ἐπιδρομὴν τῶν Ἀράβων ἀπεμακρύνθη εἰς Εὐβοίαν, ὅπου καὶ ἐτελεύτησεν ὁσίως τὸν βίον (16 Μαρτίου 1098). Ὡσαύτως περὶ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἰδρῦθη ἡ περίφημος μονὴ Κύκκου ἐν Κύπρῳ, ὑπὸ τινος μοναχοῦ Ἡσαίου, ὅστις κατάρθωσε νὰ λάβῃ παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ καὶ μεταφέρει εἰς τὴν μονὴν τὴν εἰκόνα τῆς Θεοτόκου, ἔργον, κατὰ τὴν παράδοσιν, τοῦ εὐαγγελιστοῦ Λουκά.

Ταυτοχρόνως ἐν τῇ κυρίῳ Ἑλλάδι ἀναφαίνεται σειρὰ μεγάλων μοναχῶν, οἵτινες ἐργάζονται ἀποστολικῶς καὶ ἰδρῦουσι περιφανῆ μοναστικά κέντρα. Πρῶτος δὲ τοιοῦτος ἀνεδείχθη ὁ ὅσιος Λουκάς. Οἱ γονεῖς αὐτοῦ, καταγόμενοι ἐξ Αἰγίνης, ἔνεκα πειρατικῶν ἐπιδρομῶν κατέφυγον εἰς Καστοριάν τὴν παρὰ τοὺς Δελφούς (ὅπου νῦν τὸ Νέον Καστρί) ἐκεῖ δὲ ἐγεννήθη ὁ Λουκάς κατὰ τὸ 898. Νεαρὸς τὴν ἡλικίαν ἀπολυθῆσας μοναχὸς τινὰς ἐπιστρέφοντας ἐκ προσκυνήματος εἰς Ρώμην, ἦλθεν εἰς Ἀθήνας, συνε-

1. Μ. Ἰ. Γεδδών, Ὁ Ἅθως, ἐν ΚΠόλει 1885. Ph. Meyer, Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster, Leipzig 1894. Κοσμὰ Βλάχου, Ἡ Χερσόνησος τοῦ Ἁγ. Ὄρους Ἅθω καὶ οἱ ἐν αὐτῷ Μοναὶ καὶ οἱ μοναχοί, πάλαι τε καὶ νῦν, Ἀθῆναι 1903. Γερασίμου Σμυρνάκη, Τὸ Ἅγιον Ὄρος, Ἀθῆναι 1903. Γ. Σωτηρίου, Τὸ Ἅγιον Ὄρος, Ἀθῆναι 1919. Δ. Πιτρακάκου, Νεαὶ πηγαὶ τῶν θεσμῶν τοῦ Ἁγ. Ὄρους, Ἀλεξάνδρεια 1915. Ἐβλογίου Κορυδαίου Λαυριώτου, ἀρθρον «Ἅθως» ἐν Θρησκευτικῇ καὶ Χριστ. Ἐγκυκλοπαιδείᾳ, Α' σ. 487—615.

2. Baronius, Annalles ecclesiastici, τοῦ ἔτους 902, n. 2—15. Hopf I, 133.

στήθη δὲ ὑπ' αὐτῶν εἰς τὸν ἡγούμενον Μονῆς τινος, πιθανῶς τῆς Καισαριανῆς καὶ ἑκάρῃ μοναχός. Μετακληθεὶς ὁμοῦς ὑπὸ τῆς μητρὸς του ἐπέστρεψεν εἰς Καστοριαν, τῇ συγκαταθέσει δὲ τῆς μητρὸς του μετὰ τέσσαρας μῆνας ἀπεχώρησεν εἰς τὴν ἔρημον τοῦ ὄρους Ἰωαννίτζη, κατὰ τὰ παράλια τῆς Φωκίδος, ὅπου παρέμεινεν ἐπὶ ἑπταετίαν ἀσκούμενος (910—917). Διὰ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν Βουλγάρων ὑπὸ τὸν τσάρον Συμεὼν κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἠναγκάσθη ὁ ὄσιος Λουκάς νὰ καταφύγῃ εἰς Κόρινθον καὶ ἐκεῖθεν εἰς Ζεμενὰ παρὰ τὰς Πάτρας, ὅπου ἔμεινε πλησίον στυλίου τινὸς μοναχοῦ ὑπηρετῶν αὐτὸν ἐπὶ δέκα ἔτη. Μετὰ τὴν σύναψιν εἰρήνης μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Βουλγάρων (8 Ὀκτωβρίου 927) ἐπέστρεψαν ὁ ὄσιος εἰς τὸ παλαιὸν του ἐρημητήριον τοῦ Ἰωαννίτζη, ἀλλὰ καὶ πάλιν ἕνεκα ἐπιδρομῆς τῶν Σαρακηνῶν ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ καὶ νὰ ζητήσῃ ἄσυλον εἰς τὴν νῆσον Ἀμπελῶνα. Μετὰ μικρὰν δ' ἐκεῖ διαμονὴν μετέβη εἰς τὸ Στεῖριον τῆς Φωκίδος, εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Ἐλικῶνος, ἔνθα ἴδρυσεν ναὸν εἰς μνήμην τῆς ἁγίας Βαρβάρας, παρ' ὃ καὶ ἐμόνασεν (ἐντεῦθεν ἔκαλεῖτο Στειριώτης). Τῇ συνδρομῇ δὲ τῶν αὐτοκρατόρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἰδρύθη ἡ σφαιρομένη ἔκτοτε μεγαλοπρεπεστάτη μονή, ἣτις φέρει τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Ἀπέθανε δὲ ὁ ὄσιος Λουκάς τῇ 7 Φεβρουαρίου 953¹.

Μετὰ τινα ἔτη παρουσιάσθη ὁ ὄσιος *Νίκων*, ὁ ἐπικληθεὶς «*Μεταροεῖτε*», Ἕλλην Μικρασιάτης, καταγόμενος ἐκ τοῦ Πόντου, τοῦ καλουμένου Πολεμωνιακοῦ. Νεαρός εἰσαχθεὶς εἰς τινα μονὴν τοῦ Πόντου καὶ διαμείνας ἐν αὐτῇ ἐπὶ δωδεκαετίαν, εἶτα δ' ἐπὶ τριετίαν ἐν ἐρήμῳ τόπῳ, ἐγκατέλιπε περὶ τὸ 959 αὐτὴν καὶ περιοδεύων εἰργάζετο ἀποστολικῶς. Συνδεθεὶς μετὰ τοῦ ὀσίου Ἀθανασίου, τοῦ ἀνακαινιστοῦ ὕστερον γενομένου τοῦ μοναχικοῦ βίου τοῦ Ἀθωνος, καὶ μετὰ τοῦ Νικηφόρου Φωκά, ἠκολούθησε τοῦτον μετὰ τοῦ Ἀθανασίου κατὰ τὴν ἐκστρατείαν τῆς Κρήτης καὶ εἰργάσθη ἐκεῖ ἐπὶ ἑπταετίαν μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς νήσου. Ἐπισκεφθεὶς ὕστερον τὴν Ἐπίδαυρον τῆς Ἀργολίδος καὶ τὴν πόλιν Δαμαλᾶ (Τροιζήνα), ἦλθε διὰ τῆς Σαλαμῖνος εἰς Ἀθήνας, ἧς τοὺς κατοίκους ἔθελξε διὰ τῶν δι-

1. Γ. Π. Κρέμον, *Φωκικά*, τόμ. Α' - Γ' Ἀθήναι 1874 ἐξ. Τοῦ αὐτοῦ: Προσκυνητάριον τῆς ἐν Φωκίδι μονῆς τοῦ ὀσίου Λουκά, Ἀθήναι 1874—80. Γ. Σωτηρίου, Ἐπιγραφαὶ καὶ χαράγματα τῆς Μονῆς ὀσίου Λουκά, Ἀρχαιολ. Δελτίον, 6, 1920—21, σ. 181 κ. ἐξ. *Χρυσοστόμον Παπαδοπούλου* (Ἀρχ. Ἀθηνῶν), Ὁ Ὀσιος Λουκάς «ὁ νέος» (896—953), «Θεολογία» ΠΓ' (1935) σ. 193 ἐξ. Καὶ ἀνάτυπον ὑπὸ τὸν τίτλον: Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ μοναχικοῦ βίου ἐν Ἑλλάδι. Α' Ὁ Ὀσιος Λουκάς «ὁ νέος», Ἀθήναι 1935. Ch. Diel, L'Eglise et les mosaïques du Couvent le Saint-Luc en Phocide, Paris 1899. R. W. Schultz and S. H. Bransley, The monastery of Saint Luc of Stiris in Phocis and the dependent monastery of Saint Nicolas in the Fields near Skripion in Boetia, London 1901. E. Diez and O. Demus, Byzantine Mosaics in Greece, Hosios Lucas and Daphni, publish for the American school of Classical Studies at Athens, Cambridge, Mass. 1931.

δαχῶν του. Διέμεινε δ' ἐπὶ τινα χρόνον ἀσκούμενος ἔν τινι σπηλαίῳ τοῦ Κιθαιρώνος. Περιοδεύσας δὲ καὶ ἄλλας πόλεις τῆς Ἑλλάδος, ἔφθασεν εἰς Λακεδαίμονα (Σπάρτην), μεγάλως τότε ἀκμάζουσαν. Καταστήσας αὐτὴν ὀρμητήριον τῶν ἀποστολικῶν του ἐνεργειῶν, περιώδευσε πολλάκις τὴν περιοχὴν τοῦ Ταυγέτου, ὅπου δραστηρίως εἰργάσθη μεταξὺ τῶν ὑπολειμμάτων τῶν Σλαύων, τῶν Ἐξεριτῶν καὶ Μελιγγῶν, παρὰ τὸν Ταυγέτον. Μετέβη εἰς Μαίτην καὶ εἰς Καλάμας, διῆλθε διὰ τῆς Μεσσηνίας ἐπισκεφθεὶς δὲ τῷ 981 ἐν Κορίνθῳ τὸν στρατηγὸν τῆς Πελοποννήσου Βασίλειον Ἀπόκανκον, ἐπέστρεψε τῷ 982 εἰς Λακωνίαν. Ἐκεῖ ἐξηκολούθησε τὸ ἀποστολικόν του ἔργον, ὅπου μεγάλως ὑποστηριζόμενος ἰπὸ τοῦ ἐπισκόπου Θεοπόμπου, Ἀθηναίου τὸ γένος, ἰδρυσεν δύο ναοὺς. Κατ' αὐτοῦ ἀντέδρασαν ὁ Ἰωάννης Ἄρατος, ἰσχυρὸς ἄρχων Λάκων, προστατεύων τοὺς Ἰουδαίους, καθ' ὧν εἶχεν ἀντεπεξέλθει ὁ ὄσιος Νίκων, ἀλλ' οἱ λοιποὶ ἄρχοντες τῆς χώρας, καὶ δὴ ὁ στρατηγὸς Πελοποννήσου Βασίλειος Ἀπόκανκος, ἐτάσσοντο ὑπὲρ τοῦ ὄσιου ἀνδρός. Ἡμαῖζον τότε ἐν Σπάρτῃ πολλοὶ ἀριστοκρατικοὶ οἴκοι, ἔχοντες ἐμπορικὰς σχέσεις καὶ μετὰ τῆς Βενετίας, ἐκ Σπάρτης δὲ πιθανῶς κατήγετο ἢ ὑπὸ τῶν χρονογράφων Λάκαινα καλουμένη Θεοφανῶ ἢ Βασίλισσα σύζυγος τοῦ Ρωμανοῦ Β' (959—963) καὶ εἶτα τοῦ Νικηφόρου Φωκά (963—969). Ὁ ἅγιος Νίκων ἐξακολούθησας τὸ ἀποστολικόν του ἔργον τῷ 998 ἐτελεύτησεν τὸν βίον, ἰδρῦθη δὲ ἐπὶ τοῦ τάφου του μονή, ἀλλ' ὑπέστη αὕτη διαφόρους ἐπιθέσεις, ἅς μετὰ κόπου ἀπέκρουεν ὁ ἡγούμενος αὐτῆς Γρηγόριος Παφλαγῶν. Ἡ μονὴ διετηρήθη ἐπὶ μακρόν, ὡς μέγα πνευματικὸν κέντρον τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἰδίᾳ τῆς Λακεδαίμονος¹.

Ἐν τῷ μεταξύ, ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Νικηφόρου Φωκά ἢ τοῦ Ἰωάννου Τσιμισκῆ, ὁ ἐκ Μονεμβασίας ὄσιος Θεόδωρος, διαπεραιωθεὶς εἰς τὴν νῆσον Κύθηρα, ἐμόνασεν ἐκεῖ ἐπὶ ἐνδεκαετίαν². Εἰς τῶν δεσποτῶν τῆς Λακωνικῆς Σπάρτης ἰδρυσεν ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ ἁγίου Θεοδώρου μονήν, περιάκουστον γενομένην ἐκ τῶν ἐν αὐτῇ τελουμένων θαυμάτων. Κατὰ τὸν 1^ο, αἰῶνα ἤκμασεν ὁ Ἐπίσκοπος Μονεμβασίας Παῦλος (τελευτῶντος τοῦ 955 μνημονεύεται ὡς ἐν ἐνεργείᾳ Ἁσχιερεὺς) ὅστις περιέγραψε θαῦμα τῆς Θεοτόκου ἐν σχέσει πρὸς τὴν μακαρίαν ἡγουμένην Μάρθαν, ἀσκουμένην ἐν Μονῇ τῆς Μονεμβασίας³. Ἐν τῇ πόλει δὲ ταύτῃ ἰδρῦθη βραδύτερον ναὸς

1. Ὁ Βίος Νίκωνος τοῦ «Μετανοεῖτε» ἐν Σπ. Λάμπρου, «Ν. Ἑλληνομνήμων» Γ, 129—228. Αὐτόθι καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία. *Μελετῆται Γαλανοπούλου ἀρχιμ.*, Βίος, πολιτεία, θαῦματα, ἑσματικὴ ἀκολουθία τοῦ ὄσιου πατρὸς ἡμῶν Νίκωνος τοῦ «Μετανοεῖτε», ἐν Ἀθήναις 1933.

2. Ἰωάννου Βελούδου, Χρονικὸν τοῦ ἐν Κυθήροις Μοναστηρίου... Γεδεῶν σ. 308.

3. Μ. Γεδεῶν, Παύλου Ἐπισκόπου Μονεμβασίας Διήγησις περὶ ἐναρέτων ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια» Δ' 1883/4, σ. 223—226. Acta Sanctorum, Maii V, 426. Bibliotheca Hagiographica Graeca, edd. Socii Bollandiani, 2 σελ. 164 ἀριθμ. 1174.

μετὰ τῆς θαυμασίας καὶ ἱστορικῆς εἰκόνας τοῦ «Ἐλκομένου», ἦτις ἐπὶ τοῦ Βασιλέως Ἰσαακίου Ἀγγέλου (1185—1195, 1203—4) μετακομισθεῖσα εἰς Ναύπλιον, εἰς τὸν ἐκεῖ ναὸν τοῦ Ἀρχαγγέλου Γαβριήλ, ἀντικατεστάθη ὑπὸ ἄλλης, ἐξ ἧς διακομισθεῖσης ὑπὸ τῶν Μονεμβασιωτῶν εἰς Κέρκυραν κατεσκευάσθη ἡ νῦν σφζομένη¹. Εἶναι δὲ γνωστὸν ἐξ ἱστορικῶν πληροφοριῶν ὅτι ἰδρύθη τῷ 963 ὑπὸ Ἰωάννου Λαμπαρδοπούλου ἡ ἔνδοξος μονὴ τοῦ «Φιλοσόφου» (Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου), ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ ποταμοῦ Λουσίου, πρὸς Δ. τῆς Δημητσάνης, ἐν Γορτυνίᾳ. Ἐκ τῆς μονῆς ταύτης ἐξηγητῶντο διάφορα «ἀσκητήρια», ἅτινα βραδύτερον προήχθησαν εἰς αὐτοτελεῖς μονὰς (Αἱμυαλῶν, Προδρόμου καὶ ἄλλαι), ἔκτος τῶν βραδύτερον ἰδρυθεισῶν νέων μονῶν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Γορτυνίας. Ἐπειδὴ δ' ἐν αὐτῇ εἶχον ἐγκατασταθῆ ἱκανοὶ εἰδωλολάτραι Σλαῦοι, ἡ αὐτὴ Κωνσταντινουπόλεως ἔπεμπεν εἰς τὰς μονὰς τοῦ Λουσίου πολλοὺς δουλοπαροίκους, οἵτινες ὑπὸ τὴν πνευματικὴν καθοδήγησιν τῶν μοναχῶν καὶ τοῦ σχηματισμοῦ παροικιῶν συνετέλεσαν εἰς τὴν ἐκχριστιάνισιν τῶν ὑπολειφθέντων Σλαύων καὶ τὴν ἐξελληνίσιν αὐτῶν. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον εἶχον ἰδρυθῆ καὶ εἰδικαί τινες ἐπισκοπαὶ χάριν τῶν ἐκχριστιανισθέντων καὶ ἐξελληνισθέντων Ἑζερετῶν καὶ Μελιγγῶν.

Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἰδρύθη νοτιοδυτικῶς τῶν Καλαβρύτων καὶ ἡ ἱστορικὴ μονὴ τῆς Λαύρας, ἐν ἣ θέλει εὔρηται σήμερον τὸ Παλαιομοναστηρον. Ἡ μονὴ τῆς Ἁγίας Λαύρας μετὰ τῆς ἀρχαιότερον ἰδρυθείσης μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου ἐξεπλήρωσε μεγάλην ἀποστολὴν πρὸς ἐπικράτησιν τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Μικρόν τι ὕστερον ἰδρύθη ὑπὸ τοῦ ἀρχιμανδρίτου Ἀρσενίου, ἐν ἔτει 1077, ἡ μονὴ Βαρνακόβης² ἐπὶ τῶν Βαρβουσίων ὄρεων, ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Δωριδος, ἦτις, καταστραφεῖσα βραδύτερον ὑπὸ τῶν Νορμανδῶν, ἔπεσκευάσθη τῷ 1148, ἐπὶ αὐτοκράτορος Μανουὴλ Κομνηνοῦ. Ἐπὶ τούτου δ' ἐχηρημάτισε πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ὁ ἐξ Αἰγίνης ὀρμώμενος Κοσμάς Β' (1146—1147), ὁ Ἀτικὸς ἐπιλεγόμενος. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ἀλέξιος Α' Κομνηνὸς ἀπέστειλε τῷ 1097 πρὸς τὴν μονὴν τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος, ἐπὶ τοῦ ὄρους Σαγματᾶ (ἽΥπατον) τῆς Βοιωτίας κειμένης, τεμάχιον τοῦ τιμίου Σταυροῦ, ἀπήλλαξε τὴν μονὴν παντὸς φόρου καὶ ἐδώρησεν εἰς

1. Ν. Α. Βήη, Ὁ Ἐλκομένος Χριστὸς τῆς Μονεμβασίας μετὰ παρεκβάσεων περὶ τῆς αὐτόθι Παναγίας τῆς Χρυσοφιτίσεως. Πρακτικὰ τῆς ἐν Ἀθήναις Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας Περίοδ. Γ' τόμ. Α' Ἐν Ἀθήναις, 1933, σ. 33 ἐξ.

2. Α. Κ. Ὁρλάνδου, Ἡ Μονὴ Βαρνακόβας, Ἀθήναι 1922. Hopf, I, 146 Σπ. Λάμπρου, Ἡ Μονὴ Βαρνακόβας καὶ οἱ ἐν αὐτῇ ὑποτιθέμενοι τάφοι τῶν αὐτοκρατόρων Ἀλεξίου καὶ Μανουὴλ τῶν Κομνηνῶν «Ν. Ἑλληνισμῶν» ΣΤ' 1909, σ. 382 ἐξ.

αὐτὴν μίαν τῶν λιμνῶν τῆς Βοιωτίας¹. Ἐν τῇ νήσῳ Ἄμοργῶ κατὰ τὸ ἔτος 1088 ἰδρύθη ἡ μονὴ τῆς Παναγίας Χυζοβιωτίσσης, ἣτις καταστραφεῖσα ἀνεκαινίσθη ὡς ἔχει σήμερον κατὰ τὸν 15' αἰῶνα.² Ἐν ἀρχῇ τοῦ ΙΑ' αἰῶνος τρεῖς Χίοι ἀσκηταὶ ὁ Νικήτας, ὁ Ἰωάννης καὶ ὁ Ἰωσήφ ἴδρυσαν τὴν περίφημον καταστάσαν Μονὴν ἐν Χίῳ, ἣτις βραδύτερον ἀνακαινισθεῖσα ὠνομάσθη «Νέα», πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῆς ὑπὸ τῶν πρώτων ἰδρυτῶν κτισθείσης μικρᾶς παλαιᾶς³. Ἡ ἀνακαινίσις τῆς «Νέας Μονῆς», διαρκέσασα ἐπὶ δωδεκαετίαν ὅλην, ἐγένετο δαπάνη τοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου Μονομάχου (1045—57) ἐξ εὐγνωμοσύνης πρὸς τοὺς Χίους μοναχοὺς, τοὺς, κατὰ τὴν διαμονὴν αὐτοῦ ὡς ἐξορίστου ἐν Λέσβῳ, προεπιπόντας εἰς αὐτὸν ὅτι ἐμελλε νὰ βασιλεύσῃ. Εἰς τὴν «Νέαν Μονὴν» ἐδωρήθησαν δι' αὐτοκρατορικῶν χρυσοβούλλων γαῖαι καὶ πολλαὶ προνομίαι. Σὺν τῷ χρόνῳ δὲ τὰ 2/3 τῆς νήσου ἀπέβησαν ἰδιοκτησία τῆς Μονῆς. Ἐκτὸς τῆς Μονῆς ταύτης κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα ἰδρύθησαν καὶ ἄλλαι μεγάλαι μοναὶ πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, πιθανῶς δὲ τότε ἰδρύθη καὶ ἡ ἐπὶ τοῦ Παγγαίου ὄρους τῆς Μακεδονίας Μονὴ τῆς Ἀχειροποιήτου, τῆς ἐπιλεγομένης «Εἰκοσιφοινίσσης», ἣτις διὰ τὴν Μακεδονίαν ὑπῆρξε σπουδαῖον θρησκευτικὸν κέντρον.

(Συνεχίζεται)

1. Hopf I, 146.

2. Αὐτόθι.

3. O. Wulf, Die Mosaiken der Nea Moni von Chios, Byz. Zeit. XXV, 1925 σ. 115 ἐξ. Γ. Σωτηρίου, Τὰ χριστιανικὰ μνημεῖα τῆς νήσου Χίου, Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον 1916. Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ ΚΑ'. σ. 618.

4. Ἰωάννου Β. Παπαδοπούλου, Τινὰ περὶ τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τῆς Ἀχειροποιήτου τῆς ἐπιλεγομένης Εἰκοσιφοινίσσης. «Ἐπετηρὶς Ἐταιρ. Βυζ. Σπουδῶν» Ε, 1928, σ. 379 ἐξ. Αὐτόθι, σ. 382. β, ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.